

İ.Ü. Yayın No: 4418  
I S S N 1303-5746



# İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

REVIEW OF THE FACULTY OF DIVINITY OF ISTANBUL UNIVERSITY

Hakemli Dergi

SAYI 7  
YIL 2003

İSTANBUL - 2003

## ÜRDÜN ÜNİVERSİTELERİNDE TEFSİR ALANINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR\*

Doç. Dr. Hidayet AYDAR\*\*

### ÖZET

Bu makalede Ürdün üniversitelerinde Tefsir alanında yapılan çalışmalar ele alınıp tanıtılmıştır. Bu amaçla öncelikle Ürdün yüksek öğretim sistemi ve bu sistem içerisinde dîni eğitim veren kurumlardan bahsedilmiş, daha sonra adı geçen kurumlarda verilen dîni eğitim içerisinde Tefsir ve Kur'an İlimleri ile ilgili derslerin ağırlığı üzerinde durulmuştur. Ürdün topraklarında yetişip hizmet vermiş ve tefsir alanında meşhur olmuş zevat ile Ürdün üniversitelerinde Tefsir alanında görev yapan öğretim üyeleri tanıtılmış; bunların basılmış kitapları, yayımlanmış ve yayımlanmamış makaleleri, tebliğ ve bildirileri gibi ilmi faaliyetleri de burada ele alınmıştır. Ayrıca Tefsir bilim dalında görev yapmayan bilim adamlarının da Tefsir ve Kur'an ilimleri ile ilgili çalışmalarına işaret edilmiştir. Bu makaleyle, Ürdün üniversitelerinde yapılan Tefsirle ilgili çalışmaların, ülkemiz üniversitelerinde görev yapan öğretim elemanları ile araştırmacılara tanıtılması gaye edinilmiştir.

**Anahtar Kelimeler:** Ürdün, Üniversiteler, Kur'an, Tefsir, Çalışmalar.

### SUMMARY

#### TAFSİR STUDIES IN JORDAN UNIVERSITIES

In this article, tafsir studies in Jordan Universities are introduced. For this purpose, initially, Jordan higher education system and religious education establishments, and then the intensity of lectures related to tafsir and Qur'anic studies are studied. Some scholars who grown up in Jordan and became famous and some lecturers in Jordan University and their academic activities, such as, publications, issued-and-unissued-articles, papers and presentations are also studied. Moreover, some relevant works of scholars who is not working in the Tafsir department are investigated. Graduate program and theses in the tafsir field in Jordan Universities will be introduced in another article. With this article, it is aimed to introduce some Tafsir studies to the lecturers and researchers in Turkish Universities.

**Key Words:** Jordan, Universities, Qur'an, Commentary, Studies.

\* Bu makalenin hazırlanmasında büyük yardımını gördüğüm Ürdün Üniversitesi öğrencisi Sabah al-Marâfî'ye çok teşekkür ederim.

\*\* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi ve 'Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

## GİRİŞ

Ürdün devleti, Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın başında bulunduğu emirliğin 1923 yılında İngilizler tarafından tanınmasıyla kurulmuştur.<sup>1</sup> Krallıkla yönetilmektedir. Uzun süre Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan Kuzey Arabistan toprakları üzerinde kurulmuştur. Bilad-ı Şam diye bilinen bu bölgede ayrıca Suriye, Filistin ve Lübnan yer almaktadır. Ürdün, Hicaz bölgesindeki etkinliğini kaybeden Şerif Hüseyin'e, dönemin İngiliz hükümetinin bu toprakları vermesinden sonra kurulmaya başlanmıştır. Önceleri burada bulunan üç ayrı hükümetten ibaretken, daha sonraları bu üç ayrı hükümet birleşmiş ve bugünkü Ürdün Haşimî Krallığı kurulmuştur. I. Abdullah "kurucu kral" (el-meliku'l-müessis) olarak bilinir.<sup>2</sup>

Ürdün Haşimî Krallığı bilhassa yirminci yüzyılın son çeyreğinden sonra eğitim faaliyetlerine hız vermiştir. Bu amaçla ilk, orta ve lise düzeyinde pek çok okul açılmıştır. Köy, badiye, şehir ayrımı yapılmadan her yerde açılan bu okullara vatandaşların gitmesi için gerekli teşvikler ve yönlendirmeler yapılmış, bunun sonucu olarak bugün Ürdün'de okuma yazma oranı yüzde yüz civarına çıkmıştır.

Ürdün hükümeti yüksek öğretime de çok büyük önem vermiştir. Bunun için Eğitim bakanlığından ayrı olarak Vizâretu't-Ta'limi'l-Âli ve'l-Bahsi'l-İlmî adında özel bir bakanlık bulunmaktadır.<sup>3</sup> 1985 yılında kurulan bu bakanlık ile, yüksek öğretim alanındaki eğitim daha seviyeli ve düzenli bir şekilde sürdürülmektedir.

Ülkede ilk açılan üniversite, İngiliz ilim heyetinin hazırladığı raporlar doğrultusunda kurulan<sup>4</sup> Ürdün Üniversitesi (el-Câmiatu'l-Urduniyye)<sup>5</sup> olup 1962 yılında eğitim-öğretime başlamıştır. 25 bin civarında öğrencisi bulunan Ürdün Üniversitesinde okuyan öğrencilerin %10'u, aralarında Türklerin de

<sup>1</sup> Bk. Selmân Musa, "Târîhu'l-Urdun el-Hadis", el-Urdun el-Hadis Mecmûatu Makâlâtin Ma'lûmâtin Dakîkatîn anî'l-Memleketi'l-Urduniyyeti'l-Hâşimiyye, el-Mudriyyetu'l-Âmme li'l-Matbûât ve'l-A'lâm ve'u-Neşr, Ammân tarihsiz, 2; Vahid Çabuk, "Ürdün", İslâm Ansiklopedisi, Milli Eğitim Basımevi, İst. 1986, XIII/118.

<sup>2</sup> Selmân Mûsâ, "Târîhu'l-Urdun el-Hadis", 2.

<sup>3</sup> Bakanlığın internet adresi için bk. [www.moe.gov.jo/index.html](http://www.moe.gov.jo/index.html)

<sup>4</sup> Bk. [www.ju.edu.jo/about/right.htm](http://www.ju.edu.jo/about/right.htm)

<sup>5</sup> Bk. [www.ju.edu.jo](http://www.ju.edu.jo)

bulunduğu yabancı uyruklu öğrencilerdir.<sup>6</sup> Daha sonra ülkede başka üniversiteler açılmıştır. Bilhassa 1990 yılından sonra üniversitelerin sayısı hızla artmıştır. Şu an ülkede iki yıllık eğitim veren **Kulliyelerle** birlikte 20`den fazla Yüksek öğretim kurumu vardır. Bunların 10`a yakını resmî üniversitedir.<sup>7</sup> Yaklaşık 5 milyon nüfusu olan ülkede takriben ikiyüzellibin kişiye bir üniversite düşmektedir.

Çok önemli bir ilmî geçmişi olmayan Ürdün topraklarında yine de bazı alimler yetişmiştir.<sup>8</sup> **`Keşfu`l-Hafâ ve Muzîlu`l-İlbâs ammâ İštehere mine`l-Ehâdîsi alâ Elsineti`n-Nâs`** adındaki önemli eserin sahibi eş-Şeyh İsmail el-**Acûnî** (v. 1162/1748) bunlardan biridir.<sup>9</sup> Ne var ki, Ürdün toprakları bugün ciddî bir ilmî aktiviteye sahne olmaktadır. Aşağıda vereceğimiz gibi, Ürdün üniversitelerinde hummalı bir ilmî çalışma müşahede edilmektedir. Ayrıca üniversite ortamı dışında da büyük ilmî hizmetler sunulmaktadır. Bu çalışmalar Ürdün asıllı ilim adamları tarafından yapılmaktadır. Bununla beraber Ürdün toprakları Ürdünlü olmayan âlimlere de kucakını açmış ve onlar için ilim alanında her türlü imkânı hazırlamıştır. **Nâsiruddîn el-Elbânî, Şuayib el-Arnâvût** bu zatlardan bazılarıdır. İlim dünyası tarafından gayet iyi tanınan bu ilim adamları Ürdün topraklarında ilmin gelişip yayılmasında büyük hizmetler ifa etmişlerdir.

Ürdün, diğer ilim dalları yanında tefsir ilmi alanında da zengin bir geçmişe sahip değildir. Geçmişte bu alanda şöhrete kavuşmuş herhangi bir isim tespit edemedik. Ancak son dönemlerde Ürdün`de tefsir alanında çok önemli çalışmalar yapılmaktadır. Aşağıda kendilerinden bahsedeceğimiz Ürdün asıllı tefsir alimleri yanında, ayrıca Ürdünlü olmayıp, fakat Ürdün`de yaşamış ünlü alimlerin çalışmaları sayesinde bu alanda ciddî bir hareketlilik yaşanmaktadır. Diğer pek çok eser yanında ayrıca **`el-Esâs fi`l-Tefsîr`** adında oldukça hacimli bir tefsire imza atan **Saîd Havvâ** bunlardan biridir. Dilimize de çevrilen<sup>10</sup> adı geçen tefsir, ilim aleminde şöhret bulmuştur. Ürdün`de başlayan hummalı ilim hareketinin hızla devam etmesi halinde ileride Ürdün topraklarının diğer ilim dalları yanında ayrıca tefsir alanında da ciddî çalışmaların merkezi haline geleceğini söyleyebiliriz.

<sup>6</sup> Bk. *Kulliyetu`ş-Şeria el-Hittatu`d-Dirâsiyye*, 4.

<sup>7</sup> Ürdün`de üniversite eğitimi ve bazı üniversiteler hakkında bilgi için bak. <http://education.ayna.com/ar/undergraduate/> ; [www.mohe.gov.jo/index.html](http://www.mohe.gov.jo/index.html)

<sup>8</sup> Bk. el-Bedeví el-Mulessem (Yakub el-Avdât), *el-Kâfile el-Mensiyye*, Ammân 1941, 14-99.

<sup>9</sup> Bk. el-Bedeví, 61-64.

<sup>10</sup> Eser, aynı adla, Beşir Eryarsoy ve Abdusselam Arı tarafından Türkçeye çevrilmiş. Samil yayınları tarafından 1992 yılında İstanbul`da basılmıştır.

## I-Ürdünlü Müfessirler

Yukarıda bilhassa 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ürdün'de tefsir alanında ciddi bir hareketliliğin yaşandığına işaret etmiştik. Bu hareket, Ürdün bölgesinde İbrahim el-Kattân ve Abdullah Avşer adında meşhur iki müfessirin doğmasına zemin hazırlamıştır.

### A-İbrahim el-Kattân (v. 1984)

**1-Özgeçmişi:** İbrahim el-Kattân 1916 yılında Amman'da doğmuştur. Uzun süre, son dönem müfessirlerinden Muhammed el-Hadar eş-Şankî'ten (v. 1393/1973) dînî dersler almıştır. 1939 yılında el-Ezher'de lisans eğitimini tamamlayan el-Kattân, aynı üniversitede yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 1941 yılında fıkıh alanında lisansüstü eğitimini tamamlamış, başta mahkemelerde kadılık olmak üzere çeşitli görevler yapmıştır. Vizâretu't-Terbiye ve't-Ta'lim'de bakanlık, muhtelif ülkelerde sefirlik, el-Kattân'ın yaptığı diğer bazı görevlerdir. 1984 yılında vefat eden el-Kattân, bir süre Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa'da öğretim görevliliği de yapmıştır ve burada Mukârenetu'l-Edyân alanında dersler okutmuştur.<sup>11</sup>

**2-Tefsiri ve Tefsirdeki Metodu:** el-Kattân, 30 civarında esere imza atmıştır. Muhtelif konularla ilgili eserlerinin çoğu basılmamıştır. Ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağımız Teysîru't-Tefsîr adındaki tefsiri de bunlardandır. Dört büyük ciltten ibaret olan tefsirini, o zamanlar veliaht prens olan el-Hasan b. Tallâl'a ithaf etmiştir. el-Kattân, tefsirinin mukaddimesinde, mevcut tefsirlerin entelektüel tabaka esas alınarak ve onlara hitap edilerek yazıldığını belirtmekte; bunların, sıradan vatandaşların tefsire olan ihtiyaçlarını karşılamadığını söylemektedir. Bu ihtiyaca cevap vermek ve bu kesimi tefsir konusunda bilgilendirmek üzere bu eseri yazdığına işaret eden el-Kattân, ayetlerin mana ve mefhumu konusunda müfessirler arasında çıkan tartışmalardan uzak durduğunu belirtmektedir. Müellif, okuyucuyu sıkan ve anlamayı güçleştiren ilmî ve lugavî istilahlar ile sıradan okuyucuya fayda vermeyen diğer hususlara da yer vermekten kaçındığını söylemektedir.<sup>12</sup>

Tefsir, Kur'an'ın mevcut tertibi esas alınarak yapılmıştır. Tefsire başlamadan önce, sure hakkında bazı kısa bilgiler verilmiş ve surenin konusu özetlenmiştir. Sonra gurup gurup ayetler tefsir edilmiştir. Tefsirin ibareleri,

<sup>11</sup> Bk. Cihâd Abdurrahîm ed-Dihyât, *Hareketu't-Tefsîr fi'l-Urdun*. (el-Câmiatu'l-Urduniyye, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Ulyâ Kısmu't-Tefsîr'de yüksek lisans öğrencisi olan Cihâd ed-Dihyât'ın, Dr. Ferîd es-Selmân'a takdim etmek üzere hazırlamış olduğu master ödevi), 1999, 8.

<sup>12</sup> Bk. İbrahim el-Kattân, *Tersîru't-Tefsîr*, mukaddime, 1/33; Cihâd, 8.

oldukça basittir ve anlaşılması gayet kolaydır. Müfessir, kıraatlere çok önem vermiştir. Öyle ki, zaman zaman ayetin anlaşılmasına herhangi bir katkı sağlamadığı halde muhtelif kıraatleri zikretmekten kaçınmamıştır. İrab, beyan, belagat ve nahiv gibi hususlar, müfessirin üzerinde durmadığı hususlardır. Çoğunlukla ayetin mazmununu te'kid babından konuyla ilgili hadisler veren müfessir, birinci ciltte zikrettiği bu hadislerin tahririni yapmamış ve senedini vermemiştir. Buna karşılık diğer üç ciltte hadislerin tahririni yapmış ve senedine yer vermiştir. Bilhassa birinci ve ikinci ciltte sureler arasındaki insicam ve tenasüb üzerinde uzun uzun durmuştur.<sup>13</sup>

Müfessir aynı zamanda ayet ile vakıa arasında da irtibat kurmaya çalışmıştır. Ayetin tefsiri bağlamında zaman zaman güncel olaylara işaret etmekte ve ayet ile olan alakasına dikkat çekmektedir. Ara sıra İncillerden de alıntılar yapan müfessir, bilhassa ilmî tefsir anlayışı ile yaptığı yorumlarda, bazı batılı bilim adamlarının konuyla ilgili söz ve görüşlerini nakletmektedir. Bu yönü itibariyle tefsiri, aynı zamanda ilmî bir tefsirdir. Aktüel gelişmeler ve ayetler arasında kurulan irtibatları ve bu yöndeki açıklamaları okuyan, onun çağdaş, modern bir tefsir olduğunu anlar.<sup>14</sup>

Müfessir, aktüel konular ile ayetler arasında irtibat kurmaya çalıştığı gibi, ayetler ve tarihî olaylar arasında da irtibat kurmaya gayret göstermiş, bu konu üzerinde önemle durmuştur. Nitekim İsrâ suresini tefsir ederken, Beyt-ı Makdis'in tarihine uzun uzun yer vermiştir.<sup>15</sup>

Daha önceki müfessirlerden fazla alıntı yapmamakla birlikte, zaman zaman *ez-Zemahşerî* (v. 538/1143) ve *el-Âlûsî*'nin (v. 1278/1861) görüşlerine yer vermekte; onlardan nakiller yapmaktadır. Müfessirin bilhassa çağdaş müfessirlerden **Muhammed Abduh** (v. 1907), **Muhammed Reşid Rızâ** (v. 1936) ve **Mustafa Mahmûd**'dan etkilendiği görülmektedir. Hatta zaman zaman Abduh'a ait sözlerle tefsire başladığı dahi müşahede edilmektedir.<sup>16</sup>

Her zaman yapmasa da bazen, ayetten çıkarılabilecek fikhî meselelere güzel bir üslup ile yer vermektedir. Zaman zaman fakihlerin görüşlerini, herhangi bir tercihte bulunmadan ve delillerini zikretmeden nakletmektedir.<sup>17</sup>

<sup>13</sup> Bk. Cihâd, *Hareketü'l-Tefsîr fi'l-Urdun*, 8-9.

<sup>14</sup> Cihâd, 10.

<sup>15</sup> Bk. II/676; Cihâd, 11.

<sup>16</sup> Cihâd, 11.

<sup>17</sup> Cihâd, 11-12.

Müfessir tefsirinde mümkün olduğunca israiliyattan kaçınmaktadır. Bilhassa birinci ve ikinci ciltte israiliyat konusundaki hassasiyetini, hatta zaman zaman bu yöndeki eleştirilerini görmek mümkündür. Bu bağlamda Sad suresinin tefsirinde Davud peygamber hakkında nakledilen haberleri eleştirerek kabul etmemektedir.<sup>18</sup> Necm suresini tefsir ederken de Garanik hadisesi diye meşhur olan olayı bütünüyle red etmektedir.<sup>19</sup> İtikadî ayetleri Ehl-ı sünnet ve'l-cemaat anlayışı üzere tefsir eden müfessir, müteşabih ayetleri de buna göre açıklamaktadır.<sup>20</sup>

el-Kattân'ın tefsiri basit ve sade, anlaşılması kolay, halk için yazılmış bir tefsir olmakla birlikte, yine de bazı eleştirilere maruz kalmıştır.<sup>21</sup> Her şeye rağmen bu tefsirin, istifadeden hali olmadığını ve ayetlerin halk tarafından daha rahat anlaşılmasında katkı sağladığını söyleyebiliriz.

### B-Abdullah Avşe (v. 1977)

**1-Özgeçmişi:** Tefsirle iştiğal edip ömrünün önemli bir kısmını Ürdün topraklarında geçiren diğer bir alim ise **Abdullah Avşe**'dir. Avşe, 1907 yılında Kudüs'te doğmuştur. Yüksek öğrenimini el-Ezher ve Kudüs'teki yüksek okullarda tamamlayan Avşe, uzun süre mahkemelerde hakimlik yapmıştır. Bu arada Adalet dahil, bazı bakanlık görevlerini de üstlenmiştir. 1950 yılından itibaren uzun süre Kudüs'te el-Mescidü'l-Aksa'da dînî va'zlar ve sohbetler yaparak dinleyicilere Kur'an'ı tefsir edip açıklayan Avşe, Kudüs'ün işgal edilmesinden sonra Amman'a gelmek zorunda kalmıştır. Avşe vefat ettiği 1977 yılına kadar fırsat buldukça dînî derslerine buradaki Büyük Hüseyin Camii'nde devam etmiştir.<sup>22</sup> Avşe'nin tefsiri, bu sohbetler esnasında yaptığı va'zlardan ibarettir.

**2-Tefsirdeki Metodu:** Avşe'nin tefsiri sistem olarak konulu tefsir tarzına yakındır. O, ayetlerden bir mevzu seçip onun üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayetini tefsir ettiği surenin mekki veya medeni olduğunu belirtmekte ve ayeti bu bağlamda açıklamaktadır. Avşe, ayetlerin manasını umumi bir şekilde açıklamakta, el-Kattân gibi o da, belagat, beyan ve irab ile ilgili hususlara ehemmiyet vermemektedir. Esasen büyük cemaatlara hitapla va'z şeklinde yapılan tefsirlerde bu konulara eğilmek zordur ve dinleyiciyi sıkar. Avşe de bunu göz önünde bulundurmuştur ve tefsirini dinleyicilerinin anlayabileceği

<sup>18</sup> Bk. III/600; Cihâd, 12.

<sup>19</sup> Bk. III/192-193; Cihâd, 12.

<sup>20</sup> Bk. Cihâd, 12-13.

<sup>21</sup> Bunlar için bk. Cihâd, 13-19.

<sup>22</sup> Bk. Cihâd, 20-21.

tarzda, basit bir üslup ile yapmıştır. Tefsirini yaptığı ayetin manasını tekid etmek babından, ayetin manası ile ilgili diğer ayetleri de zikretmiştir. Bu yönüyle eser, Kur'an'ı Kur'an ile tefsire bir örnek teşkil etmektedir. Aynı seklide konuyla ilgili hadisleri de vererek yaptığı tefsiri pekiştirmektedir. Fakat verdiği hadisleri tahric etmemekte ve kaynağını zikretmemektedir.<sup>23</sup>

## II- Ürdün'de Kur'an ve Kur'an İlimleri Alanında Verilen Eğitim

### A- İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Verilen Eğitim

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ürdün'de bilhassa yirminci yüzyılın son çeyreğinden sonra ilk ve orta öğretim kademelerinde başlayan hummalı eğitim faaliyetleri, aynı şekilde yüksek öğretim alanında da devam edegelmiştir.

Ürdün'de eğitimin her kademesinde Kur'an ve Kur'an ilimlerinin öğretildiğini görüyoruz. Nitekim ilk okul eğitiminin öncesinde Ravda adı verilen eğitim kurumlarında yedi yaşın altındaki çocuklara bile Kur'an dersleri verilmektedir. Bu sınıflarda çocuklara Kur'an'dan kısa sureler ezberletilmektedir. Sınıflar ilerledikçe ezberletilen surelerin sayısı da artmaktadır. Lise eğitimi bittiğinde öğrenciler, Kur'an'ın önemli bir kısmını ezberlemiş olmaktadır. Bu arada ayrıca Kur'an ilimleri ile ilgili dersler de okuyorlar.

Ürdün'de zorunlu olan on yıllık eğitimden sonra, öğrenciler tercihlerine ve kabiliyetlerine göre yönlendirilmektedirler. Öğrenciler, aldıkları puanlara göre bizim liselerimizdeki Fen bölümüne muadil olan İlmî adını verdikleri bölümü seçebildikleri gibi, bizdeki Edebiyat bölümüne muadil olan Edebî bölümü de seçebilirler. Ayrıca bizdeki Ticaret, Endüstri, Sağlık Meslek ile Tarım ve Turizm gibi liselere muadil olan Ticarî, Temrîdî, Sınâî, Fundukî, Zirâî, Tecmîlî, Hiyâta, Terbiyetü't-Tifl gibi bölümler de var ki, bunları seçen öğrencilere, seçtikleri mesleğe yönelik bilgiler verilmektedir. Bizdeki İmam-Hatip liselerine benzetebileceğimiz bölüm ise Şer'î adını taşımaktadır. İki yıllık olan bütün bu bölümler çoğunlukla aynı binada bulunmaktadır. Bu bölümlerden biri olan ve mezunlarının Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-Mukaddese'ye bağlı camilerde imam olarak görev yaptıkları Şer'î bölümünde, diğer dînî dersler yanında, ayrıca tefsir dersleri de okutulmaktadır. Kur'an'ı hıfz, Tecvit, Tefsir ve Tefsir Usulü gibi dersler bu bölümde önemli bir yer tutmaktadır.

### B-Yükseköğretim Kurumlarında Verilen Eğitim

<sup>23</sup> Cihâd, 23.



Ürdün'de ayrıca bizdeki iki yıllık meslek yüksek okullarına benzeyen bazı eğitim kurumları var ki, bunlara kulliyeye adı verilmektedir. Bizdeki üniversite sınavına benzeyen ve tevcihî adı verilen sınavda düşük puan aldığı için üniversitelere kayıt yapamayan öğrencilerin yöneldiği bu kurumlarda, mesleğe yönelik eğitim verilmektedir. Bunların bazıları çok yönlü eğitim verirken, bazıları da belli bir alanda eğitim vermektedirler. Zerka'da bulunan ve özel olan **Kulliyetu'l-Muctema' el-İslâmî**, çok yönlü eğitim veren bir kurumdur. Ülkedeki en eski yüksek öğretim kurumlarından biri olan Cem'iyetu'l-Merkezi'l-İslâmî tarafından kurulan Kulliyeye, 1979 yılından beri eğitim vermektedir. Dîni ilimler dahil, Arap Dili, İngiliz Dili, Fen, Matematik, Çocuk Eğitimi, Eczacılık, Muhasebe gibi pek çok konuda eğitim veren ve öğrencilerinin tamamı bayan olan Kulliyeye'de, din ilimleri eğitimi gören öğrencilerin sayısı 2002 yılı kayıtlarına göre 100 civarındadır. Kulliyenin dîni ilimler alanında eğitim veren bölümünün adı daha önceleri eş-Şeriatu'l-İslâmiyye iken, daha sonra bu isim, **Ulûmu's-Şerîa ve'l-Hadâratu'l-İslâmiyye** ile değiştirilmiştir. Bu bölümde okutulup Tefsir ile ilgili olan dersler şunlardır: *İ'câzu'l-Kur'ân*, *Tefsîru'l-Kur'ân*, *Ulûmu'l-Kur'âni'l-Kerîm*, *et-Tilâve ve't-Tecvîd*.<sup>24</sup> Kulliyede, 2002 yılı itibariyle, yüksek lisansını Pencab Lâhor'da Câmîiatu'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye'de yapan **Fâide Abdulğani** adında bayan bir öğretmen tefsir derslerini veriyordu.<sup>25</sup> Bizdeki İlahiyat Meslek Yüksek Okuluna denk tutabileceğimiz bazı kulliyeler de vardır ve buralarda daha fazla dîni eğitim yapılmaktadır. **Câmîiatu'l-Belkâ et-Tatbîkiyye**'ye<sup>26</sup> bağlı **Kulliyetu Ulûmi'l-İslâmiyye** bunlardan biridir. Kur'an ve Kur'an ilimlerine yönelik dersler bu eğitim kurumlarında da önemli bir yer tutmaktadır.

Üniversitedeki tefsir eğitimine gelince, yukarıda da belirttiğimiz gibi resmî ve özel olmak üzere Ürdün'de 20'den fazla üniversite bulunmaktadır. Devlet üniversitelerinin beşinde, özel üniversitelerin de üçünde ülkemizdeki ilahiyat eğitimine yakın eğitimin yapıldığı fakülteler vardır. Bunların ilki, resmî devlet üniversitesi olan Ürdün Üniversitesine bağlı **Kulliyeti's-Şerîa**'dır. Fakülte 1964 yılında geçici bir mekanda kurulmuş, 1971 yılında ise üniversite kampüsü içerisinde bulunan bugünkü yerinde eğitime başlamıştır. İlk olarak **Usûlu'd-Dîn** ve **el-Fıkh ve't-Teşrî** adında iki bölüm halinde açılan Fakülte'de, 1983-1984 eğitim döneminde **el-Akîde ve'd-Da'va** adında bir bölüm daha açılmıştır. Ancak bu bölüm, 94-95 eğitim öğretim yılında **Usûlu'd-Dîn** kısmı ile

<sup>24</sup> Bk. *Dehlu'l-Talib*, Kulliyetu'l-Muctema'l-İslâmî, 1413/1992, 7, 37 ve muhtelif sayfalar.

<sup>25</sup> Kulliyeye ve buradaki eğitim hakkında bilgi veren dekan Dr. Ahmed eş-Şevabke ile Fâide Abdulğani'ye teşekkür ederim.

<sup>26</sup> Bk. [www.bau.edu.jo](http://www.bau.edu.jo)

birleştirilmiştir. el-Fıkh ve`-t-Teşrîf kısmı da 1994-1995 eğitim yılında el-Fıkh ve Usûluh adını almıştır. Fakülte şu an biri el-Fıkh ve Usûluh, diğeri de Usûlu`d-Dîn olmak üzere iki bölümden ibarettir.<sup>27</sup> Tefsir, Hadis ve Akaid, Usûlu`d-Dîn`in alt bölümleridir.

Ürdün Üniversitesine bağlı Kulliyetu`ş-Şerîa, bu ülkede ilâhiyât alanında eğitim vermek üzere açılan ilk fakülte olması hasebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca ülkenin en büyük ilâhiyât fakültesidir. 2002 yılı itibariyle 1680 öğrencisi bulunmaktadır. Bunların 23`ü ön lisans (*diplom*), 1384`ü Lisans (*bakaloryus*), 273`ü de lisansüstü (*dirâsetu`l-ulyâ*) öğrencisidir. Öğrencilerinin %75`ten fazlası kız öğrencilerden; %5`i de aralarında Türklerin de bulunduğu yabancı öğrencilerden ibarettir.<sup>28</sup> Fakültede lisans eğitimi yanında ayrıca ön lisans ve yüksek lisans eğitimi de verilmektedir ve pek çok öğrenci yüksek lisans eğitimini tamamlayarak mastır derecesi elde etmiştir. Tefsir Anabilim Dalında doktora eğitiminin olmadığı fakültede, önümüzdeki yıllarda bu eğitimin başlaması için çalışılmakta ve gerekli altyapı oluşturulmaktadır. Fakülte yetkililerinden edindiğim bilgiye göre 2003 yılında el-Fıkh ve Usûluhu kısmında halen mevcut olan doktora programı yanında ayrıca Tefsir Anabilim Dalında da doktora programının açılması beklenmektedir.<sup>29</sup>

Tıp dahil değişik alanlarda 16 ayrı fakültesi bulunan Ürdün Üniversitesine bağlı olan Kulliyetu`ş-Şerîa`da Kur`an ilimleri ve Tefsir ile ilgili dersler ağırlıklı olarak Kısmu Usuli`d-Din`de okutulmaktadır. Önceki yıllarda Tefsir derslerinin daha ağırlıklı olduğu bölümde,<sup>30</sup> yeni yapılan değişiklikle bu derslerin sayısı ve kredisi azaltılmıştır.<sup>31</sup> Yine de Kur`an ilimleri ve Tefsir ile ilgili dersler, Fakültenin dersleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Birinci yılda okutulan dersler arasında *Ulûmu`l-Kur`ân* ve *Tilâvet ve Hıfz I* dersleri vardır. İkinci yılda *Tilâvet ve Hıfz II* ve *Tefsîr* ; üçüncü yılda *Tilâvet ve Hıfz III, et-Tefsîr et-Tahfîlî* ve *Esâlîbu`l-Beyân*; dördüncü ve son yılda ise *Î`câzu`l-Kur`ân* dersleri zorunlu olarak okutulmaktadır. Fakültenin sunduğu zorunlu

<sup>27</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/collegedef.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/collegedef.htm)

<sup>28</sup> Bu bilgileri veren Fakülte`nin öğrenci işlerinden sorumlu dekan yardımcısı Doç. Dr. Ahmed Hâlid Yâsuf Şûkrî`ye çok teşekkür ederim.

<sup>29</sup> Bk. *Kulliyetu`ş-Şerîa el-Hittatu`d-Dirâsiyye*, tarih yok, 2; Ayrıca bk. <http://www.iu.edu.jo/shareah/features.htm>

<sup>30</sup> Bunlar için bk. *Delîlu Kulliyeti`ş-Şerîa, el-Câmiatu`l-Urduniyye*, 1996/1417, 22-28. Derslerin izahı için bk. aynı kaynak, 29-35.

<sup>31</sup> 1998 yılından itibaren YÖK`ün hazırladığı yeni müfredat ile ülkemizde de Tefsir, Hadis gibi derslerin kredisinin önemli ölçüde azaltıldığını hatırlatırım.

seçimlik dersler arasında ise *el-Kıyasu'l-Kur`ânî*, *Âyâtü'l-Ahkâm* ve *Menâhicü'l-Mufessirîn* dersleri bulunmaktadır.<sup>32</sup>

Bünyesinde ilâhiyât eğitimi veren fakülte bulunan en eski ikinci üniversite **Yermûk Üniversitesi**dir.<sup>33</sup> Ülkenin kuzeyindeki İrbid şehrinde 1976 yılında kurulan bu üniversite, aynı zamanda ülkenin en eski ikinci üniversitesidir.<sup>34</sup> **Yermûk Üniversitesi**'ndeki fakülte, **Kulliyetu's-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye** adıyla bilinmekte olup, 1990/1410 tarihinde kurulmuştur. Bu fakültede önceleri iki bölüm bulunuyordu. 1992-1993 öğretim yılında açılan bu bölümlerden biri, **el-Fıkh ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye (Fiqh (Jurisprudence) and Islamic Studies)**, diğeri ise **Usûlu'd-Dîn (Foundations of Religion)** idi.<sup>35</sup> Ancak 2001 yılında Fakülte dört ayrı bölüm olacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Buna göre Fakültede şu bölümler bulunmaktadır: **el-Fıkh ve Usûluh, Usûlu'd-Dîn, ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye ve el-İktisâd ve'l-Masârifu'l-İslâmiyye**. Tefsir, Usûlu'd-Dîn bölümü altında bulunmaktadır.

Ayrıca 1981'de ülkenin güneyindeki **Kerek** kentinde açılan<sup>36</sup> **Mûte Üniversitesi**nde<sup>37</sup> de ilâhiyât alanında eğitim veren bir fakülte vardır. Bir bölümünün askeri eğitim verdiği üniversitede, aralarında **Kulliyetu's-Şerîa**'nın da yer aldığı 11 ayrı fakülte bulunmaktadır. Daha önceleri **Kısmu's-Şerîa ve'd-Dirâsâtü'l-İslâmiyye** adı ile **Edebiyat Fakültesi** bünyesinde eğitim veren Fakülte, 1999 yılında müstakil bir fakülte olarak kurulmuş ve 1999-2000 öğretim yılında eğitime başlamıştır. Fakülte, biri **Usûlu'd-Dîn**, diğeri **el-Fıkh ve Usûluh** olmak üzere iki bölümden ibarettir.<sup>38</sup> Fakültede 2001-2002 yılı itibarıyla 26 öğretim elemanı vazife yapmaktadır. Öğrencilerin sayısı ise 1300 civarındadır. Burada **Kısmu Usûli'd-Dîn**'de tefsir ile ilgili şu dersler zorunlu olarak okutulmaktadır: *Ulûmu'l-Kur`ân; Tilâvet ve Hifz I, II, III; et-Tefsîr et-Tahlîfî, et-Tefsîr el-Mevdûû, Âyâtü'l-Ahkâm, İcâzu'l-Kur`ân, Menâhicü'l-Mufessirîn*. Seçmeli dersler arasında da şunları görüyoruz ki, öğrenci bu derslerle birlikte başka derslerin de bulunduğu listeden dört tanesini seçmek

<sup>32</sup> Bk. *Kulliyetu's-Şerîa, el-Hitta ed-Dirâsiyye*, 8-12; *Delîlu Kulliyeti's-Şerîa*, el-Câmiatu'l-Urduniyye, 1996/1417, 22-28. Derslerin izahı için bk. aynı kaynak, 29-35.

<sup>33</sup> İnternet adresi: [www.yu.edu.jo](http://www.yu.edu.jo)

<sup>34</sup> Bk. [www.mohe.gov.jo/vhigh-a.htm](http://www.mohe.gov.jo/vhigh-a.htm)

<sup>35</sup> Bk. [www.yu.edu.jo](http://www.yu.edu.jo)

<sup>36</sup> Bk. [www.mohe.gov.jo/vhigha.htm](http://www.mohe.gov.jo/vhigha.htm)

<sup>37</sup> Bk. [www.mutah.edu.jo](http://www.mutah.edu.jo)

<sup>38</sup> Bk. *Delîlu'l-Tâlib 2001-2002*, Câmiatu Mûte İmâdetu Şuûni'l-Talebe, 13-16.

zorundadır: *el-İtticâhâtü'l-Hadîse fi't-Tefsîr, Dirâsât Muasira fi'l-Kur`ân, el-Kasasu'l-Kur`ânî*.<sup>39</sup>

İlâhiyât alanında eğitim veren fakültenin bünyesinde bulunduğu dördüncü üniversite 1994 yılında Mafrak'ta kurulan Câmîatu Âli'l-Beyt'tir.<sup>40</sup> Âlu'l-Beyt Üniversitesinde<sup>41</sup> bu yönde eğitim veren fakültenin adı, Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Fıkhiyye ve'l-Kânûniyye'dir. Dîni dersler bu fakültenin bünyesinde verilmektedir. Ayrıca üniversitenin tüm öğrencilere okuma zorunluluğu getirdiği dersler arasında Ulûmu'l-Kur`âni'l-Kerîm adında üç saatlik bir ders bulunmaktadır.<sup>42</sup> Fakültede, Usûli'd-Dîn, el-Fıkh ve Usûluh ve ed-Dirâsâti'l-Kânûniyye adında üç bölüm vardır. Yeni açılan bir üniversite olan Balkâ Üniversitesinde (Câmîatu'l-Balkâ et-Tatbikiyye) ise dîni eğitimin verildiği fakülte, Kulliyetu'd-Da'va ve Usûli'd-Dîn diye bilinmektedir.

Ürdün'de ilk özel üniversite 1990 yılında kurulmuştur;<sup>43</sup> akabinde pek çok özel üniversite açılmıştır. Şu an ülkede on civarında özel üniversite vardır. Bunların dördünde ilâhiyât alanında eğitim verilmektedir. Ülkenin ilk özel üniversitesi olan Câmîatu Ulûmi't-Tatbikiyye 1991 yılında eğitime başlamıştır. 2001-2002 yılı itibariyle Mühendislik Fakültesi ile daha başka kısımlarında Türk öğrencilerin de bulunduğu bu üniversitede, ilâhiyât eğitimi, açılan ilk üç fakülteden biri olan Edebiyat Fakültesi bünyesinde Kısmu's-Şerîa ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye diye bilinen bölümde verilmektedir.<sup>44</sup> 1998-1999 yılında hazırlanan programa göre, adı geçen kısımda Tefsir ile ilgili şu dersler okutuluyor: *Ulûmu'l-Kur`âni'l-Kerîm; et-Tilâve ve't-Tecvîd I, II, III; Usûlu't-Tefsîr ve Menâhicu'l-Mufessirîn; et-Tefsîr et-Tahlîlî I, II; Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*. Bu fakültede eğitim gören bir öğrenci, dört yıllık eğitim dönemi boyunca Kur'an'dan altı cüz ezberlemek zorundadır.

1994 yılında kurulan Özel Zerkâ Üniversitesi (Câmîatu'z-Zerkâ el-Ehliyye, Zarka Private University)<sup>45</sup> bünyesinde ilâhiyât alanında eğitim veren fakültenin (Kulliyetu's-Şerîa) bulunduğu özel üniversitelerden biridir. Fakülte, üniversitenin açıldığı yıl müstakil bir fakülte olarak kurulmuştur.<sup>46</sup> 250 civarında öğrencisi olan fakültede, biri Tahsîsu'l-Fıkh ve Usûluh, diğeri de

<sup>39</sup> Bu dersler ve tanımları için bk. Câmîatu'l-Mûte Kulliyetu's-Şerîa *el-Hittatu'l-Dirâsiyye*, 23-36.

<sup>40</sup> Bk. [www.moh.gov.jo/high-a.htm](http://www.moh.gov.jo/high-a.htm)

<sup>41</sup> Bk. [www.aabu.edu.jo](http://www.aabu.edu.jo)

<sup>42</sup> Bk. [http://www.aabu.edu.jo/bs\\_rules.htm](http://www.aabu.edu.jo/bs_rules.htm)

<sup>43</sup> Bk. [www.moh.gov.jo/high-a.htm](http://www.moh.gov.jo/high-a.htm)

<sup>44</sup> Bk. *Delîlu't-Tâlib*, Câmîatu'l-Ulûmi't-Tatbikiyye el-Ehliyye, 2001-2002, 10-12.

<sup>45</sup> Üniversitenin internet adresi için bk. [www.zpu.edu.jo/default\\_a.html](http://www.zpu.edu.jo/default_a.html)

<sup>46</sup> Bk. [http://www.zpu.edu.jo/Academic/academic\\_frame\\_a.htm](http://www.zpu.edu.jo/Academic/academic_frame_a.htm)

Tahsîsu Usûlî'd-Dîn olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Tahsîsu Usûlî'd-Dîn bölümünde Ulûmu'l-Kur`ân ve Tefsir ile ilgili şu dersler zorunlu olarak okutulmaktadır: *Ulûmu'l-Kur`ân; et-Tilâve ve't-Tecvîd I, II, III; Tefsîr I, II, III; Îcâzu'l-Kur`ânî'l-Kerîm. Menâhîcu'l-Mufessirîn* ve *el-Kasasu'l-Kur`ânî* ise seçimlik dersler arasında bulunmaktadır.<sup>47</sup>

Cereş Üniversitesi (Câmiatu Cereş) ve Özel İrbid Üniversitesinde (Câmiatu'l-İrbid el-Ehliyye) de Kulliyetu's-Şerîa bulunmaktadır. Özel Cereş Üniversitesine bağlı Kulliyetu's-Şerîa'nın Usûlû'd-Dîn kısmında Tefsir ile ilgili olarak şu dersler zorunlu olarak okutulmaktadır *Ulûmu'l-Kur`ân; et-Tilâve I, II, III; Tefsîr I, II; Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm, Îcâzu'l-Kur`ân*. Seçimlik dersler arasında da *et-Tefsîr et-Tahlîlî, Kasasun Kur`âniyyun, el-Esâlibu'l-Beyâniyyu fi'l-Kur`ân* ve *Menâhîcu'l-Mufessirîn* dersleri yer almakta ve bunları, seçen öğrenciler okumaktadırlar. Özel İrbid Üniversitesinde dînî ilimler alanında eğitim veren fakültenin adı Kulliyetu's-Şerîa ve'l-Kânûn'dur. Burada şer'î ilimler ve hukuk bir arada öğretilmektedir. Fakültede tefsir ile ilgili şu derslerin okutulduğunu tespit ettik: *Tefsîr I, II; Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm; el-Îcâz el-Kur`ânî; el-Kasasu'l-Kur`ânî; Ulûmu'l-Kur`ân; Ulûmu'l-Kur`ân ve'l-Hadîs; et-Tilâve ve Tecvîd*.

### III-Tefsir Alanındaki İlmî Çalışmalar

Ürdün üniversitelerinde daha önce de işaret ettiğimiz gibi diğer ilim dalları yanında Tefsir anabilim dalında da hummalı bir çalışma sürdürülmektedir. İlgili fakültelerde görev yapan öğretim üyelerinin ekseriyetinin ilmî ve akademik pek çok çalışması yayınlanmış bulunmaktadır. Ayrıca bu öğretim üyeleri pek çok teze danışmanlık yaparak da ilmî hizmetlerini sürdürmektedirler. Bu bölümde Ürdün üniversitelerinde görev yapan öğretim üyelerini ve onların ilmî çalışmalarını tanıtmaya çalışacağız.

#### A-Öğretim Üyeleri ve İlmî Çalışmaları

Bu başlık altında Ürdün üniversitelerinde Tefsir Anabilim Dalında görev yapan öğretim üyelerinden ve basılmış kitaplarından bahsedeceğiz. Öğretim üyelerinin yayınlanmış makalelerini ve tebliğlerini ise ayrı bir başlık altında vereceğiz.

#### 1-Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyeleri ve İlmî Çalışmaları

<sup>47</sup> Bu bilgileri teminde yardımcı olan Özel Zerkâ Üniversitesi Şeriat Fakültesi dekanı Dr. Muhammed Abdullah Uvayda'ya teşekkür ederim.

Ürdün Üniversitesi Kulliyetu'ş-Şerîa Tefsir Anabilim Dalında 2002 yılı itibariyle sekiz öğretim üyesi görev yapmaktadır. Bunlardan sadece **Fadl Hasan Abbâs** profesördür. 1952 yılında Mısır'daki Câmîatu'l-Ezher'de lisans eğitimini tamamlayan Abbâs, 1965 yılında aynı üniversitede yüksek lisansını ikmâl etmiştir. 1972 yılında sunduğu **İtticâhâtu't-Tefsîr fî'l-Asri'l-Hadîs fî Mısır ve's-Sûriye** adlı tezinin kabulüyle, yine aynı üniversitede **doktor** unvanını almıştır.<sup>48</sup> Danışmanlığını Dr. et-Tantâvî'nin yaptığı tez henüz basılmamıştır. Ürdün asıllı olan ve gözleri görmeyen Abbâs'ın basılmış pek çok çalışması vardır.

Abbâs, çalışmalarında daha çok Kur'an'ın belağî i'cazı üzerinde durmaktadır. Derslerinde de uzun uzun işlediği bu konu ile ilgili olarak şu eserlerini görüyoruz:

**İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Kerîm:**<sup>49</sup> Abbâs bu kitabında mucizenin tanımını ve şartlarını verdikten sonra, keramet ve sihir ile mucize arasındaki farkları zikretmektedir. Sonra da mucizenin hikmetleri, i'caz kelimesinin Kur'an'da nasıl geçtiği, i'caz vecihleri ve tahaddinin merhaleleri konularını işlemektedir. Daha sonra i'caz tarihi hakkında bilgi veren Abbâs, bu süreci günümüze kadar getirmekte, yakın zamanlarda yaşamış olan Mustafa er-Râfî, Muhammed Abdullah Drâz, Seyyid Kutub, Bint eş-Şatî, eş-Şa'râvî gibi alimlerin Kur'an i'cazi hakkındaki görüşlerini ve yaptıkları çalışmaları anlatmaktadır. Kitabın geri kalan kısımlarında beyânî i'caz, ilmî i'caz, teşrîî i'caz, Kur'an'daki gayb haberleri, nefsî ve rûhî i'caz ve benzeri konularda pek çok örnekler verilip bu konularda alimlerin görüşleri serdedilerek açıklanmaktadır. **İ'câzu'l-Kur'ân el-Ğaybî, et-Teşrîî, el-Beyânî, el-İlmî;**<sup>50</sup> **el-Hikmetu'l-Kur'âniyye ve Eseruhâ fî'd-Dirâsâti'l-Lugaviyye ve'l-Beyâniyye; el-Kitâbu'l-Lâm el-Câmî eş-Şâmil İ'câzu'l-Kur'ânî'l-Mecîd Ardun ve Nakdun ve Tecdîd (3 cilt); el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Meânî;**<sup>51</sup> **el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ 'İlmu'l-Beyân ve'l-Bedî;**<sup>52</sup> **el-Belâğa el-Mufterâ Aleyhâ Beyne'l-Asâle ve't-Tabaiyye**<sup>53</sup> gibi eserler, Abbâs'ın i'caz ile ilgili yazdığı diğer kitaplardır.

<sup>48</sup> Bk. *Delîlu'l-Kullîyye*, 20: *Delîlu A'dâi'l-Hey'eti't-Tedribiyye fî'l-Câmiati'l-Urduniyye (Guide to The University of Jordan Faculty Members)*, (İsrâîl: Prof. Dr. Abdulhâfîm Wriekat. İ'dât: Muhyuddin Ebû Salah, Tahrîr: Haydar Abdulmecîd el-Momany), Ammân 1421/2001, 63.

<sup>49</sup> Dâru'l-Furkân, Ammân 1991. (Senâ'at Abbâs ile birlikte).

<sup>50</sup> Câmîatu'l-Kuds el-Mafîthâ, et-Tab'atu's-Sâniyye, Ammân 1996.

<sup>51</sup> Dâru'l-Furkân (Üçüncü baskı), Ammân 1992.

<sup>52</sup> Dâru'l-Furkân (Üçüncü baskı), Ammân 1998.

<sup>53</sup> Dâru'n-Nûr li't-Tihâe ve'n-Nesr ve't-Tevzî', Beyrût 1989.

Abbâs'ın ısrarla üzerinde durduğu hususlardan biri de Kur'an'ın sıhhati konusudur. Bu yöndeki çalışmalarında hem Batılı müsteşriklerin iddialarına cevap vermiş, hem de kaynaklarımızdaki görüşleri değerlendirmiştir. **Kadâyâ'l-Kur'âniyye fî Mevsûâtî'l-Britâniyye Nakdu'l-Matâin ve Raddu's-Şubehât**<sup>54</sup> bu eserlerden biridir. Fadıl Abbâs bu eserinde el-Mevsuâtü'l-Britâniyye adındaki ansiklopedide Kur'an ile ilgili olarak ileri sürülen şüphelere cevaplar vermektedir. **Selâmetu'l-Harfi mine'z-Ziyâdeti ve'l-Hazî**<sup>55</sup> ve **Letâifu'l-Mennân ve Revâi'u'l-Beyân fî Da'va ez-Ziyâdeti fî'l-Kur'ân**<sup>56</sup> bu yöndeki diğer eserleridir. Abbâs bu son iki kitabında Kur'an'da zaid olduğu iddia edilen harfler üzerinde durmakta, bunların gereksiz birer ziyâde olmadıklarını, her harfin kendine has manalarının olduğunu belirtmektedir.

Abbâs, ulumu'l-Kur'an alanında da eserler vermiştir. ez-Zerkeşî'nin el-Burhân'ı ile, es-Suyûtî'nin el-İtkân'ından istifade ile hazırladığı kitabının adı **İtkânü'l-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**'dır.<sup>57</sup> Bu alanda yazılmış önemli eserlerden biri olarak kabul edilen eser<sup>58</sup> oldukça hacimlidir. Kur'an ilimleri ile ilgili temel konuların tartışıldığı kitapta, zaman zaman Dozy, Du Ryer, Jeffery, Goldziher, Blachère gibi ünlü müsteşriklerin iddialarına cevaplar verilmektedir. Müellifin bazen Muhammed Arkun, Muhammed Şahrûr gibi Müslüman alimlerin görüşlerini eleştirdiği de olmaktadır. Ayrıca ders kitabı olarak hazırladığı **Ulûmu'l-Kur'ân**,<sup>59</sup> adında bir eseri de vardır. Kudüs Açık Öğretim Üniversitesi (Câmiatu'l-Kuds el-Meftûha) öğrencileri için hazırlanan kitap, adı geçen üniversitenin müfredat programı esas alınarak hazırlanmıştır.

**Şubehât Havle Neş'eti't-Tefsîr ve Tatavvurihi**:<sup>60</sup> 50 sayfalık küçük bir kitaptan ibaret olan bu çalışmada, Abbâs, tefsirin doğuşu ve gelişimi yönünde ileri sürülen bazı iddialara delillerle cevap vermektedir.

Kur'an kıssaları da Abbâs'ın üzerinde durduğu konulardandır. **el-Kasasu'l-Kur'ânî İhâuhu ve Nefehâtuh**<sup>61</sup> bu alanda yazdığı önemli bir eserdir. Fadl Hasan Abbâs bu kitabında Kur'an kıssalarının önemiyetini belirttikten sonra, kıssaların Kur'an sureelerindeki tertibi üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, Adem, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, Şuayb, Musa, Yunus,

<sup>54</sup> Dâru'l-Beşîr, Ammân 1988.

<sup>55</sup> Câmiatu'l-Kuveyt, el-Kuveyt 1987. (70 sayfalık küçük bir kitaptır).

<sup>56</sup> Dâru'n-Nûr li't-Tibâe ve'n-Neşr ve't-Tevzî', Beyrût 1989.

<sup>57</sup> Dâru'l-Furkân, 1997.

<sup>58</sup> Cihâd, 1.

<sup>59</sup> (Diğer bazı yazarlarla birlikte), Câmiatu'l-Kuds el-Meftûha, Ammân 1992, 258 sayfa.

<sup>60</sup> el-Merkezu's-Sakâfiyyu'l-İslâmî, Ammân 1985. (50 sayfadan ibaret küçük bir kitaptır).

<sup>61</sup> Dâru'l-Furkân, Ammân 1987.

Davud, Süleyman, Eyyüb, Yahya, Zekeriyya ve Meryem kıssalarını zikretmektedir. Müellif eserinde, kıssaları Kur'an'da bir kere geçen İlyas ve Yusuf peygamberler ile Talut, Karun gibi zatlarla ilgili kısa kıssaları da anlatmaktadır. Kitapta kıssalar ile ilgili olarak varid olan şüphelere cevap da verilmektedir. Bu yönde yazdığı diğer bir eseri de **Kıyasu'l-Kur'âni'l-Kerîm Sidku Hadasin ve Sumuvvu Hedefin**,<sup>62</sup> adını taşımaktadır.

**Kadiyyetu't-Tekrâr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Abbâs'ın basılmış diğer bir eseridir. Abbâs, bu eserinde, akaid, risalet, tahaddi, kısas gibi Kur'an'da tekrar edildiği söylenen konular üzerinde durmakta ve bu yöndeki iddialara cevap vermektedir. Ayrıca, tekrar edildiği ileri sürülen lafızları da işleyen müellif, bunların kuru bir tekrardan ibaret olmadığını, beyânî ve bedîî bir takım güzellikler ve inceliklerinin bulunduğunu belirtmektedir.

**el-Minhâc Nefehâtun mine'l-İsrâi ve'l-Mî'râc**, Abbâs'ın ayet ve hadislerin ışığı altında İsrâ konusunu işlediği eseridir. **et-Tilâve ve't-Tecvîd**<sup>63</sup> de Tecvîd ile ilgili bir ders kitabıdır.

Şu an Ürdün Üniversitesinde doçent olarak görev yapan **Dr. Ferîd Mustafa Ahmed es-Selmân**, aslen Filistinli olup, 1971 yılında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa'dan mezun olmuştur. 1979 yılında Câmîatu'l-Ezher'de Dr. Muhammed Tantâvî'nin danışmanlığı altında hazırladığı **Menhecû'l-Kur'ân'il-Kerîm fî İmâreti'l-Ard** adındaki tezi ile mastır derecesi alan es-Selmân, doktorasını da yine aynı üniversitede yapmıştır. Dr. Abdulğani Avd er-Râcihî'nin danışmanlığı altında hazırladığı tez, **Muhammed İzzet Derveze ve Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm** adını taşımaktadır. es-Selmân'ın bu tezi daha sonra aynı isim ile basılmıştır.<sup>64</sup> Kitap, iki ana bölümden oluşmaktadır; birinci bölüm müfessir Derveze ile ilgili olup, beş alt başlıktan ibarettir. İkinci bölüm ise tefsirdeki metodu ile ilgilidir ve oniki alt başlıkta işlenmiştir. es-Selmân, 1982-1998 yılları arasında Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de görev yapmıştır ve 1991 yılında doçent unvanını almıştır. Adı geçen üniversitede 25'ten fazla mastır ve doktora tezine danışmanlık yapan es-Selmân, 1998'den bu yana Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa'da görev yapmaktadır. **Kitâbu'l-Mustafa min Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm min Sûreti'l-Bakara**,<sup>65</sup> Selmân'ın en önemli çalışmalarından biridir. Bakara suresi 186. ayeti

<sup>62</sup> Dâru'l-Furkan, Ammân 2000.

<sup>63</sup> Ömer Hafî ile birlikte. Câmîatu'l-Kuds el-Mellûha'nın yayını olup adı geçen üniversitenin öğrencileri için yazılmıştır, 1993.

<sup>64</sup> Mektebetu'r-Ruşd, er-Riyâd, 485 sayfa.

<sup>65</sup> Dâru İbn Huzeyme, er-Riyâd 1992.



olan (*Wa iza seeleke ibâdî annî...*) ayet ile son bulan tefsirde, öncelikle üzerinde durulan ayet veya ayet gurubunun nüzul sebebi verilmekte, sonra da ayetler arasındaki münasebet işlenmektedir. Müellif, Beyânu Maâni'l-Elfâz başlığı ile müfredat, kıraat ve irab yönü ile ayeti açıklamaktadır. Şer'î hükümlerin beyanında, mukaddimedede de belirttiği gibi güvenilir hadis kitaplarından aldığı hadislerden yararlanmakta ve bunların tahririni yapmaktadır. Kitabın başında, ahkâm ayetlerin tefsirine başlamadan önce, müfessirlerin Kur'an'ı tefsirdeki metodu hakkında geniş bilgi vermektedir.<sup>66</sup>

Ahkâm ayetlerinin tefsirine yer verdiği *Tefsîru Âyâtî'l-Ahkâm min Sûre'tey el-En`âm ve'l-A`râf*,<sup>67</sup> adlı eserinde de yukarıda verdiğimiz metodu takip etmektedir. Çalışmalarında ağırlıklı olarak ahkâm ayetleri üzerinde duran es-Selmân'ın bu yöndeki diğer bir eseri ise *Kitâbu Envâr min Tefsîri Âyâtî'l-Ahkâm*'dir.<sup>68</sup>

*Kitâbu İzâleti's-Şubehât ani'l-Âyâtî ve'l-Ahâdisi'l-Muteşâbihât f'İbn el-Lubân el-İs'irdî ed-Dimaşkî Dirâse ve Tahkîk*,<sup>69</sup> *Kitâbu (el-Verekât) li İmâmî'l-Haremeyn el-Cuveymî Dirâse ve Tahkîk*,<sup>70</sup> *el-Hiyâne... Esbâbuhâ ve Netâicuhâ*<sup>71</sup> es-Selmân'ın basılan diğer eserleridir. es-Selmân ayrıca, Medîne'deki Mecmau'l-Melik Fahd'ın çıkardığı *et-Tefsîru'l-Muyesser*'in 11 ve 12. cüzlerine de iştirak etmiştir.<sup>72</sup>

**Doç. Dr. Mustafa İbrahim Halil el-Meşnî** de 1982 yılında Câmiatu'l-Ezher'de doktor unvanını almıştır. 1986 yılında basılan doktora tezinin adı, *Medresetu't-Tefsîr fi'l-Endelus*'tur.<sup>73</sup> Müellif bu eserinde öncelikle Endülüs'ün fethinden ve burada dînî ilimlerin gelişmesinden bahsetmektedir. I. Bölümde Endülüs'te tefsir ilminin gelişmesinden söz ederek, Mekkî b. Ebi Tâlip, Ebûbekir İbnu'l-Arabî, İbn Atiyye, Ebû Abdillâh b. el-Ferec el-Kurtubî, Muhammed b. Cizzî ve Ebu Hayan el-Endelusi'yi tanıtmaktadır. İkinci bölümde meşhur bazı Endülüslü müfessirlerin metodundan bahsetmektedir. Üçüncü bölümde bu bölgedeki tefsir hareketleri ve özelliklerinden, son bölümde ise, Endülüslü müfessirler ile et-Taberî, ez-Zemahşerî, en-Neysâbü'rî, er-Râzî gibi doğulu müfessirler arasında karşılaştırma yapmaktadır. el-Meşnî, mastırını de

<sup>66</sup> Cihâd, 29.

<sup>67</sup> Dâru'n-Nefâis, er-Riyâd 1992.

<sup>68</sup> Mtabaatu'l-Muttahidîn, Ammân.

<sup>69</sup> Dâru Tavîk, er-Riyâd.

<sup>70</sup> Dâru İbn Huzeyme, er-Riyâd.

<sup>71</sup> Dâru Tavîk, er-Riyâd.

<sup>72</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/cv/fared\\_mostafa.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/cv/fared_mostafa.htm)

<sup>73</sup> Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1986. 900 sayfa.

el-Ezher'de 1975 yılında tamamlamıştır. İbn el-Arabî el-Mâlikî el-İşbilî ve Tefsîruhu Ahkâmu'l-Kur`ân Dirâse Tahlîliyye<sup>74</sup> de el-Meşnî'nin basılan başka bir kitabıdır.<sup>75</sup>

Fakültede doçent olarak görev yapan Dr. Muhammed Hâzır Sâlih el-Mecâlî 1961 Ürdün doğumlu olup, Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa'dan 1985 yılında mezun olmuştur. Fadl Hasan Abbâs'ın danışmanlığı altında hazırladığı Dirâsetun Kur`âniyyetun li Ğazveti Uhud adlı tezinin 1988 yılında kabul edilmesiyle yüksek lisansını tamamlamıştır. Daha sonra doktora için İngiltere'ye giden el-Mecâlî, burada Edinburg Üniversitesinde 1993 yılında hazırladığı İbn Kuteybe ve İshâmuhu fî'd-Dirâseti'l-Kur`âniyye adındaki doktora tezinin kabul edilmesiyle doktorasını ikmâl etmiştir. 1989 yılına Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada göreve başlayan el-Mecâlî, 1993 yılında yardımcı doçent, 1999 yılında ise doçent olmuştur. el-Mecâlî, 2000 yılından itibaren dört yıllığına Birleşik Arap Emirliklerinde ders vermek üzere izin almış bulunmaktadır. el-Mecâlî, el-Vecîz fî Ulûmî'l-Kitâbi'l-Azîz, Islamic Culture ve Islamic System adındaki kitaplarını hazırlamaktadır. el-Mecâlî ayrıca el-Munîr fî Ahkâmî't-Tecvîd<sup>76</sup> adlı kitaba da iştirak etmiştir.

Aslen çerkez olmakla birlikte Ürdün'de doğup büyüyen Doç. Dr. Ahmed Halid Yûsuf Şükrî, lisans eğitimini Medîne'deki el-Câmiatu'l-İslâmiyye'ye bağlı Kulliyetu'l-Kur`ânî'l-Kerîm ve'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de 1987 yılında yapmıştır. Mezuniyet tezinin adı, ed-Da`va ila'llâh Kemâ Tusayviruhâ Sûretu Nâh'tur. 1987 yılında aynı Fakültede sunduğu el-Kırâât fî Tefsîri'l-Bahrî'l-Muhît li Ebî Hayyân min Evvelihî ilâ Âhiri Sûreti'l-Enfâl adlı tezinin kabulüyle yüksek lisansını tamamlayan Şükrî, doktorasını da yine aynı Fakülte'de yapmıştır. 1991 yılında sunduğu tezinin adı İdâhu'r-Rumûz ve Miftâhu'l-Kunûz fî'l-Kırâati'l-Erbaa Aşrete li'l-Kabâkibî Dirâse ve Tahkîk'tir. Kırâatu'l-İmam Nâfi' min Rivâyetey Kâlûn ve Verş min Tarîki's-Şâtibiyye,<sup>77</sup> Şükrî'nin basılan başka bir eseridir. Şükrî ayrıca, yazılan bazı eserlere iştirak da etmiştir ki, bunların konumuzla ilgili olanları şunlardır: el-Vâdih fî Ahkâmî't-Tecvîd,<sup>78</sup> el-Ferîd fî Ulûmî't-Tecvîd,<sup>79</sup> el-Munîr fî Ahkâmî't-Tecvîd,<sup>80</sup> el-Muzhir fî Şerhi's-Şâtibî ve'd-Durre,<sup>81</sup> Mukaddimât

<sup>74</sup> Dâru Ammân, Ammân. 440 sayfa.

<sup>75</sup> Bk. [www.ju.edu.jo/shareah/cv/mostafa\\_ibrâhem.htm](http://www.ju.edu.jo/shareah/cv/mostafa_ibrâhem.htm)

<sup>76</sup> Mektebetu'l-Fuâd, Ammân 2001.

<sup>77</sup> Dâru'l-Furkân, Ammân 1996.

<sup>78</sup> Dâru'n-Nefâis, Ammân, 1995. (M.İsâm el-Kudât ve Ahmed Muflih el-Kudât ile birlikte).

<sup>79</sup> Dâru'l-Menhel, Ammân.

<sup>80</sup> Dâru'l-Fuâd, Ammân. 2001.

<sup>81</sup> Dâru Ammân, Ammân.

fî İlmi'l-Kırâât,<sup>82</sup> Kavâidu't-Terbiyeti'l-Useriyye elleti Ta`riduha Sûretu'n-Nûr ve Eseruhâ fî'l-Muctema`, el-Kırâât min Tefsîri İbn Atiyye Dirâse Tatbikiyye Sûretu'l-Bakara, Menhecud-Da`va fî'l-Kıssati'l-Kur`âniyye, Luğatu'l-Cism fî'l-Kur`âni'l-Kerîm, el-Kırâatu'l-Kur`âniyye ve Tevcîhuhâ fî Tefsîri'r-Râzî.<sup>83</sup> Kur'an okuma yarışmalarında üstün dereceler elde eden Şükrî, ayrıca çeşitli alanlarda pek çok ödül almıştır.<sup>84</sup>

**Doç. Dr. Ahmed İsmail İbrahim Nevfel** Filistin asıllıdır. Ürdün Üniversitesi Kulliyetu'ş-Şerîa mezunu olan Nevfel, yüksek lisansını 1975'te Câmîatu'l-Ezher'de sunduğu *et-Tenâsuku'l-Fennî fî'l-Kasasi'l-Kur`ânî* adlı tezinin kabulüyle tamamlamıştır. Nevfel, doktorasını da Câmîatu'l-Ezher'de yapmıştır. *'Tefsîru Mücâhid Dirâse ve Tahkîk'* adlı tezi, 1978'de kabul edilmiştir. Nevfel'in tezi daha sonra *Mücâhid: el-Müfessir ve't-Tefsîr* adı ile basılmıştır.<sup>85</sup> 707 sayfalık kitabın ilk kısmında, müfessir Mücâhid ile ilgili bilgiler verilmektedir. İkinci kısım ise tefsirin Tahkîkidir. 1970 yılında muid (asistan) olarak Ürdün Üniversitesi Kulliyetu'ş-Şerîada göreve başlayan ve şu an doçent olan Nevfel, 1979 yılında yardımcı doçent kadrosuna atanmıştır.<sup>86</sup> Nevfel'in basılan pek çok çalışması vardır<sup>87</sup> ki biz bunlardan sadece Tefsir ile ilgili olanlarını burada vereceğiz: *Sûretu Yûsuf Dirâse Tahfiliyye*<sup>88</sup> Nevfel'in en önemli çalışmalarından biridir. Nevfel 630 sayfalık bu eserinde, edebi olarak ve kıssa metodu üzere sureyi tefsir etmiştir. Kitabın üçte biri, kıssanın ve kıssadaki şahsiyetlerin tanıtımı ve tahlilinin yer aldığı bir mukaddimeden ibarettir. Burada basta Seyyid Kutub olmak üzere değişik müfessirlerden alıntılar yapılmaktadır. Ayetleri mana ve irab yönü ile tefsir eden Nevfel, müfessirlerin ayetle ilgili görüşlerini veriyor, kavilleri söyleyenine isnat ediyor. Her ayeti tefsir ederken beyan ve belağat yönünü de işliyor; kullanılan kelime üzerinde durarak, bundan bir takım mana ve hikmetler çıkarmaya çalışıyor. Kıraatlara pek yer vermeyen müellif, zaman zaman yaptığı açıklamayı teyit etmek üzere şiir ile istişhata bulunuyor. Üzerinde durduğu konuyla ilgili olarak pek çok müfessirin görüşlerini, tartışarak ve tercihte bulunarak naklediyor. Başta rüya ve sebepleri olmak üzere zaman zaman değişik alanlara ait alimlerin görüşlerini vererek konuyu açıklamaya çalışıyor.<sup>89</sup> *Tefsîru Sûretu'l-En`âm*,<sup>90</sup>

<sup>82</sup> Dâru Ammân, Ammân.

<sup>83</sup> Bk. [www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_khaled.htm](http://www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad_khaled.htm)

<sup>84</sup> Bk. [www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_khaled.htm](http://www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad_khaled.htm)

<sup>85</sup> Dâru's-Safve, el-Kâhire, 1990.

<sup>86</sup> Bk. [www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_ismail.htm](http://www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad_ismail.htm)

<sup>87</sup> Bunlar için bk. [www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_ismail.htm](http://www.ju.edu.jo/shareah/cv/ahmad_ismail.htm)

<sup>88</sup> Dâru'l-Furkân, Ammân 1989.

<sup>89</sup> Cihâd, 24-26.

Tefsîru'l-Eczâi's-Sitte el-Ehîre mine'l-Kur`ânî'l-Kerîm, Menâhîcu't-Te'lîf fî'l-Kasasî'l-Kur`ânî Nevfel'in tefsir ile alakalı basılmış diğer eserleridir. Nevfel ayrıca, Tefsîr adında ve konulu tefsir tarzında yazılıp Umman'da neşredilen bir kitaba da iştirak etmiştir.<sup>91</sup> 21 üniteden ibaret olan kitap 455 sayfa civarındadır. Arap ülkelerine ait muhtelif televizyon kanallarında binden fazla programa katılan Nevfel, ayrıca Amerika ve Avrupa kıtaları ile Arap alemindeki birçok ülkede konferanslar da vermiştir.<sup>92</sup>

Tefsir bölümünde iki tane de yardımcı doçent görev yapmaktadır. **Yard. Doç. Dr. Abdulcelîl Abdurrahîm, Luğatu'l-Kur`ânî'l-Kerîm** adlı teziyle Câmîatu'l-Ezher de doktorasını yapmıştır.<sup>93</sup> Abdurrahîm'in tezi aynı adla basılmıştır.<sup>94</sup> **et-Tefsîru'l-Mevdûi li'l-Kur`ân fî Keffetey el-Mizân maa'l-Kırâati Beyne'l-Vesâilî'r-Rabbâniyye ve'l-Esbâbi'l-Beşeriyye el-Maddiyye** adlı kitap, Abdurrahîm'in basılan başka bir eseridir.<sup>95</sup>

Fakültede şu an yardımcı doçent olarak görev yapan ve Filistin asıllı olan **Dr. Ahmed Ferîd Ebû Hezîm**, 1996 yılında Câmîatu'l-Ezher'den mezun olmuştur. Ebû Hezîm, yüksek lisansını 1975, doktorasını da 1978 yılında aynı üniversitede yapmıştır. Doktora tezinin adı **`Ehdâfu Sûreti Kâf** tır.<sup>96</sup> Ebû Hezîm doktorasını tamamladığı yıl, Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada göreve başlamıştır.<sup>97</sup> Ebû Hezîm'in, Salah el-Hâlidî ve Fâyiz el-Hafîb ile birlikte hazırladığı **et-Tefsîr** adlı çalışması basılmış bulunmaktadır.<sup>98</sup>

**Kitâbu Merâtibi'l-Usûl ve Garâibi'l-Fusûl li Alamuddîn es-Sahavî Dirâse ve Tahkîk** adındaki teziyle Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada yüksek lisansını tamamlayan **Muhammed İsâm el-Kudât** da aynı bölümde okutman olarak görev yapmaktaydı. **el-İntisâr li Bâkullânî Dirâse ve Tahkîk** adında Sudan'da Ahmed Alî el-İmâm ile Fadl Hasan Abbâs'ın danışmanlığı altında bir doktora tezi hazırlayan el-Kudât, daha sonra üniversiteden ayrılmıştır. İsâm el-Kudât'in, fakültede görev yaptığı yıllarda diğer bazı öğretim

<sup>90</sup> Ammân,

<sup>91</sup> Kitabın diğer yazarları: İbrahim Zeyd el-Keylânî, Muhammed Ebû Fâris, Hemmâm Saîd.

<sup>92</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_ismael.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad_ismael.htm)

<sup>93</sup> Danışman Prof. Dr. Muhammed Abdulğaffâr Süleyman, 1393/1973.

<sup>94</sup> Mektebetu'r-Risâleti'l-Hadîse, Ammân 1981.

<sup>95</sup> Ammân 1992.

<sup>96</sup> Bk. Defîlu'l-Kulliyeye, 20-21; *Defîlu'l-Câmia*, 62-63.

<sup>97</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_fared.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad_fared.htm)

<sup>98</sup> Câmîatu'l-Kuds el-Meftûha, et-Tab'atu's-Sâniye, Ammân 1994.

üyeleri ile birlikte fakülte öğrencileri için hazırladığı *el-Vâdih fi Ahkâmî-t-Tecvîd* adlı kitabı basılmıştır.<sup>99</sup>

Fakültenin Tefsir bölümünde görev yapan öğretim üyelerinden sadece el-Meşnî, es-Selmân, el-Mecâlî ve Ahmed Nevfel lisans eğitimlerini bu fakültede yapmışlardır; diğer öğretim üyeleri ise lisans eğitimlerini Ürdün'ün dışındaki muhtelif üniversitelerde ikmâl etmişlerdir.

Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada bir süre öğretim üyeliği ve dekanlık yapan, bakan olarak tayin edildikten sonra da bir daha üniversitedeki görevine dönmeyen **İbrahim Zeyd el-Keylânî**, lisans eğitimini 1961 yılında Bağdat Üniversitesinde yapmıştır. 1972 yılında el-Ezher'de 'doktor' unvanı alan el-Keylânî'nin de basılmış bazı çalışmaları vardır. Muhammed Ebû Fâris ve Hemmâm Saîd ile birlikte yazdığı *Ulûmu'l-Kur'ân Sakâfe Tahsîsiyye* adlı kitap bunlardan biridir. el-Keylânî ayrıca *Tefsîr* adında konulu tefsir tarzında yazılıp Umman'da basılan bir kitaba da iştirak etmiştir.<sup>100</sup> *Tasavvuru'l-Ulûhiyye Kemâ Ta'riduhu Sûretu'l-En'âm*<sup>101</sup> ve *Ma'reketu'n-Nubuvve maa'l-Muşrikîn ev Kadiyyetu'r-Risâle Kemâ Ta'riduhâ Sûretu'l-En'âm*<sup>102</sup> da el-Keylânî'nin basılan kitapları arasındadır.

## 2-Ürdün'deki Diğer Üniversitelerde Tefsir Anabilim Dalında Görev Yapan Öğretim Üyeleri ve İlmî Çalışmaları

Yermûk Üniversitesine bağlı olan Kulliyetu's-Şerîa ve 'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de Ürdünlü ve yabancı uyruklu pek çok öğretim üyesi görev yapmaktadır. Öğrencileri arasında da önemli ölçüde yabancı uyrukluların bulunduğu Fakültenin Usûlu'd-Dîn kısmında 2002 yılı itibariyle Tefsir anabilim dalında, üçü Ürdünlü, biri Mısırlı ve biri de Iraklı toplam beş öğretim üyesi görev yapmaktadır. Ürdünlü öğretim üyelerinin başında **Doçent Doktor Şahâde Hâmidî el-Amrî** gelmektedir. el-Amrî, yüksek lisansını Fadl Hasan Abbâs'ın danışmanlığı altında 1987 yılında hazırladığı *el-İmâm en-Nevevî ve Cuhûduhu fi't-Tefsîr* adlı tezinin kabulüyle tamamlanmıştır. **Dr. Fâyiz Sâlih el-Hafîb** ve **Dr. Yahyâ Dâhî Şatanâvî** de bu fakültede görev yapan ve Ürdün asıllı olan tefsir öğretim üyeleridir. Sâlih el-Hafîb, yüksek lisans eğitimini, *Avâmilu Fesâdî'l-Umem Kemâ Yusavviruhâ'l-Kur'ânu'l-Kerîm* adı ile Câmiatu'l-Ezher'de 1977 yılında hazırlayıp sunduğu tezinin kabulüyle ikmâl

<sup>99</sup> Dâru'n-Nefâis, Ammân, 1995. (Ahmed Yusuf Şükrî ve Ahmed Muflih el-Kudât ile birlikte).

<sup>100</sup> Diğer yazarlar: Ahmed Nevfel, Muhammed Ebû Fâris ve Hemmâm Saîd.

<sup>101</sup> Mektebetu'l-Aksâ, 1981, 105 sayfa.

<sup>102</sup> Mektebetu'l-Aksâ, 93 sayfa.

etmiştir. el-Hatîb'in doktora tezi ise **ed-Dâhil fî Tefsîri'l-Beğavî min Sûreti'l-Fâtiha ilâ Âhiri Sûreti'l-Kehf** adını taşımaktadır. 319 sayfadan ibaret olan tez, 1991 yılında Câmîiatu'l-Ezher'de takdim edilmiştir. Mısırlı olan **Prof. Dr. Muhammed Alî Hicâzî** ile Iraklı olan **Dr. Fermân el-Muhammed** de tefsir bölümünde görev yapan diğer öğretim üyeleridir.

**Mûte Üniversitesi** Kulliyetu's-Şerîada da 2002 yılı itibariyle tefsirden beş öğretim üyesi görev yapmaktadır. Bunlardan **Nâil Ebû Zeyd** doktorasını Sudan'daki Câmîiatu Umm Dermân el-İslâmî'de tamamlamıştır ve halen fakültede doçent olarak görev yapmaktadır. Doktora tezi, **el-Emnu fî Rihâbi'l-Kur'ân** adını taşımaktadır. Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada Abdulcelîl Abdurrahîm'in danışmanlığı altında 1991 yılında hazırladığı yüksek lisans tezi de emniyetle ilgili olup, **el-Emnu'l-İctimâiyu min Manzûri'l-Kur'ânî'l-Kerîm** adını taşımaktadır. Fakültede doçent olarak görev yapan diğer bir öğretim üyesi de **Dr. Muahmmmed Alî ez-Zağûl**'dur. Lisans eğitimini 1979'da Mekke'deki Câmîiatu Ummi'l-Kurâ'da; yüksek lisansını ise 1987 yılında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada Ahmed Nevfel'in danışmanlığı altında hazırladığı **el-İtticâhu'l-Akadî fî Tefsîri'l-Menâr** adındaki tezle tamamlayan ez-Zağûl, doktorasını da **el-İtticâhu'l-Fikhî fî Tefsîri'l-Menâr** adlı teziyle 1996'da Sudan'daki Câmîiatu'l-Kur'ânî'l-Kerîm'de ikmâl etmiştir. ez-Zağûl, **Fetâvâ Kâriî'l-Hidâye ve Kalâidu'l-Mercân fi'n-Nâsîhi ve'l-Mensûhi fi'l-Kur'ân li Mer'î b. Yûsuf el-Keremî el-Hanbelî**<sup>103</sup> adındaki iki eseri Tahkîkini yaparak neşretmiştir. Doçent olarak görev yapan **Emîn Selam el-Battûş**, lisansını Medîne'deki el-Câmîiatu'l-İslâmiyye'de, yüksek lisansını da yine Medîne'deki el-Ma'hadu'l-Âlî li'd-Da'vatî'l-İslâmiyye'de hazırladığı **Da'vetu Musa Aleyhi's-Selam fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm** adlı tezinin kabulüyle tamamlamıştır. el-Battûş ayrıca Mukârenetu'l-Edyân alanında da Amerika'da mastır yapmıştır. Doktorasını ise el-Câmîiatu'l-Amrîkiyye'de hazırladığı **Mes'eletu'n-Nesh fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm** adlı tezinin kabulüyle ikmal edip doktor unvanını alan el-Battûş, ayrıca yine Amerika'daki Kolombiya Üniversitesinde ed-Da'va ilâ'llâh alanında da doktora yapmıştır. Sekiz ayrı dil bilen el-Battûş, üçüncü bir doktora tezini de el-Akîdetu'l-İslâmiyye alanında Pakistan'da sürdürmektedir. Değişik alanlarda eserleri olan el-Battûş'un tefsir ile ilgili olarak yayımlanmış kitapları arasından şunları tespit ettik: **el-Medhal ilâ Ulûmi'l-Kur'ânî'l-Kerîm**; **el-Murşidu'l-Vecîz fî Tilâveti'l-Kitâbi'l-Azîz**; **Ahkâmû'l-Mevâris ve'l-Vasâyâ**. El-Battûş'un, en-Nesh fî Şerîti'l-İslâmiyye; **Hukûku'l-Mer'eti fî'l-İslâm** ve **Tefsîru Leyleti'l-Kadr** adındaki eserleri de

<sup>103</sup> Dâru'l-Furkân, Ammân 2000.

İngilizce olarak tab edilmişlerdir. Fakültede görev yapan öğretim üyelerinden **Hârûn el-Kudât**, doktorasını İran'da Câmîiatu Tahran'da yapmıştır. **Tâlib Muhammed es-Sarayira** da fakültede okutman olarak görev yapmaktadır. es-Sarayira yüksek lisansını, Ahmed Abbâs el-Bedevî'nin danışmanlığı altında **es-Silmu fi Âyâtî'l-Kur'âni'l-Kerîm** adlı teziyle Ürdün'deki Âlu'l-Beyt üniversitesinde yapmıştır.

Câmîiatu Âli'l-Beyt'te görev yapan Tefsir öğretim üyelerinden **Dr. Ziyâd ed-Dağamîn**, 1984 yılında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa Usûlu'd-Dîn bölümünden mezun olmuştur. Yüksek Lisansını yine aynı üniversitede Fadl Hasan Abbâs'ın danışmanlığı altında hazırladığı **Akîdetu'l-Ba'si ve Keyfe Tenâvelehâ'l-Kur'ânu'l-Kerîm** adlı tezinin 1987 yılında kabul edilmesi ile tamamlayan ed-Dağamîn, daha sonra doktorasını yapmak üzere Malezya'ya gitmiştir. Burada el-Câmîiatu'l-Vataniyye el-Mâfiziyye'ye bağlı Kulliyetu'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye'de Usûlu'd-Dîn kısmında hazırladığı **Sûretu'l-Ankebût Dirâse ve Tefsîr** adındaki tezinin 1991 yılında kabul edilmesiyle doktorasını tamamlar. 1988-1997 yılları arasında Malezya'da muhtelif üniversitelerde görev yapan ed-Dağamîn, 1997 yılından beri Âlu'l-Beyt Üniversitesinde görev yapmaktadır. 1996 yılında doçent olan ve hâlen aynı üniversitede Usûlu'd-Dîn kısmının başkanlığını yapan<sup>104</sup> ed-Dağamîn'in **Menhecîyyetu'l-Bahs fi't-Tefsîri'l-Mevdûi li'l-Kur'âni'l-Kerîm** adlı çalışması basılmıştır.<sup>105</sup> Dağamîn'in basılan diğer bir eseri ise **İ'câzu'l-Kur'ân ve Eb'âduhu el-Hadariyye fi Fikri'n-Nursî Ard ve Tahlîl**<sup>106</sup> adını taşımaktadır ve **Said Nursî**'yi konu almaktadır. Yine aynı üniversitede doçent unvanıyla görev yapan **Dr. Hasîb es-Samarrâî** nin de **Reşîd Rızâ el-Mufessir** adlı çalışması basılmış bulunmaktadır.<sup>107</sup> Bu çalışma, es-Samarrâî nin doktora tezi olup 1970 yılında el-Ezher'de sunulmuştur. es-Samarrâî aslen Iraklıdır. Lisans eğitimini 1953'te Irak'ta yaptıktan sonra Mısır'a gitmiş, mastır ve doktorasını Câmîiatu'l-Ezher'de tamamlamıştır. 1963 yılında hazırlayıp sunduğu mastır tezinin adı, **et-Tefsîr fi'l-Asri'l-Hadîs**'tir. Irak, Suûdi Arabistan, Cezair, Fas gibi ülkelerde değişik üniversitelerde görev yaptıktan sonra 1997 yılında Câmîiatu Âli'l-Beyt'e intikal etmiştir. Aynı üniversitede tefsir alanında görev yapan öğretim üyelerinden biri de **Abdurrahîm ez-Zukka**'dır. ez-Zukka, **Tahkîku Tefsîri Bahri'l-Ulûm li's-Semerkandî** adı ile el-Ezher'de hazırlayıp sunduğu tezinin kabulüyle doktorasını ikmâl etmiştir.

<sup>104</sup> ed-Dağamîn, Eylül 2002 tarihinde çalıştığı fakülteye dekan olarak atanmıştır.

<sup>105</sup> 184 sayfa. Dâru'l-Beşîr, Ammân 1995.

<sup>106</sup> 358 sayfa. Dâru'n-Nil, İzmir 1998.

<sup>107</sup> Dâru'r-Risâle li'l-Tibâe, Bağdat 1976.

**Câmiatu'l-Balkâ**, diğerlerine göre daha yeni bir üniversitedir. **Kulliyetu'd-Da'va ve Usûli'd-Dîn**, bu üniversitenin dîni eğitim yapılan fakültesidir. 2002 yılına kadar sadece erkeklerin okuduğu Fakülte, geçici mekanlarda hizmet vermektedir. Yakında üniversite kampüsü içerisindeki yeni binasına taşınacağı belirtilmektedir. Fakültede görev yapan tek tefsir öğretim üyesi olan **Dr. Salah el-Hâlidî**, daha çok **Seyyid Kutub** ve metodu üzerinde yoğunlaşmış, bu alanda ihtisas yapmıştır. el-Hâlidî'nin mastur tezi **Seyyid Kutub'un et-Tasvîru'l-Fennî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm** adlı kitabı ile ilgilidir. Nitekim bu çalışması daha sonra **Nazariyyetu't-Tasvîri'l-Fennî İnde Seyyid Kutub** adı ile basılmıştır.<sup>108</sup> **Seyyid Kutub mine'l-Milâd ile'l-İstîşâd**,<sup>109</sup> ve **Seyyid Kutub eş-Şehîd el-Hayy**<sup>110</sup> adlı kitaplar da el-Hâlidî'nin mastur tezinden ürettiği kitaplardır. Doktorası da **Fî Zilâli'l-Kur'ân ve Seyyid Kutub'un tefsir anlayışı** ile ilgilidir. **Fî Zilâli'l-Kur'ân Dirâse ve Tahkîk** adındaki tez, 2 ciltten ibaret olup, 1984 yılında **Câmiatu'l-İmâm b. Suûd el-İslâmiyye**'de sunulmuştur. **el-Menhecû'l-Harakî fî Zilâli'l-Kur'ân**,<sup>111</sup> **Medhal ilâ Zilâli'l-Kur'ân**<sup>112</sup> ve **Fî Zilâli'l-Kur'ân fî'l-Mizân**,<sup>113</sup> el-Hâlidî'nin doktora tezinden esinlenerek hazırlayıp bastırıldığı eserleridir.

Pek çok konuda kitap yazan el-Hâlidî'nin ehemmiyetle üzerinde durduğu konulardan biri de Kur'an'ın i'cazı konusudur. Bununla ilgili olarak yazdığı **el-Beyân fî İ'cazi'l-Kur'ân**,<sup>114</sup> adlı kitabında, bütün yönleriyle konuyu işlemektedir. Kitabın ikinci bölümünde i'cazın tarihini başlangıcından hicri ondördüncü asra kadar anlatmaktadır. Burada konuyla ilgili eser yazan önemli alimleri ve eserlerini de vermektedir. **İ'cazu'l-Kur'ân el-Beyânî Delâilu Masdarihi er-Rabbânî**,<sup>115</sup> de el-Hâlidî'nin i'caz konusunu işlediği kitaplarından. Kur'an kıssaları da el-Hâlidî'nin çok işlediği konulardandır. Bununla ilgili olarak **el-Kasasu'l-Kur'ânî Ard Vakâif Tahlîlu Ahdâs**,<sup>116</sup> ve **Maa Kasasî's-Sâbikiyye fî'l-Kur'ân Durûs fî'l-İmân ve'd-Da'va ve'l-Cihâd**<sup>117</sup> adında iki kitap yazmıştır.

<sup>108</sup> Dâru'l-Furkân, Ammân 1983, 415 sayfa.

<sup>109</sup> Dâru'l-Kalem, 1991, 607 sayfa.

<sup>110</sup> Mektebetu'l-Aksâ 1981; ikinci baskı 1985, 266 sayfa.

<sup>111</sup> Dâru'l-Menâre, Cidde 1986.

<sup>112</sup> Dâru'l-Menâre, Cidde 1986.

<sup>113</sup> Dâru'l-Menâr, Cidde, 1986, 464 sayfa.

<sup>114</sup> Dâru Ammân, Ammân 1989.

<sup>115</sup> Dâru Ammân, Ammân 2000.

<sup>116</sup> Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1998.

<sup>117</sup> Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1988.



**et-Tefsîr ve't-Te'vîl fi'l-Kur'ân:**<sup>118</sup> Bu çalışmada el-Hâlidî, tefsir ve te'vîl kelimelerini lügat ve ıstılah yönü itibarıyla izah ettikten sonra, Kur'an üslubu içerisinde tefsir ve te'vîli işlemektedir. Sürelerden örnekler serdederken Kur'an'ın mevcut tertibine riayet etmeyen el-Hâlidî, Yusuf suresini, Nisa'dan önce, bu sureyi de Al-ı İmrandan önce vermiştir. Daha sonra Hz. Peygamber'in ve ashabın kavlinde tefsir ve te'vîl örnekleri veren el-Hâlidî, kitabını, tefsir ile te'vîl arasındaki farkları zikretmekle bitirmektedir. Ayrıca Kudüs Açık öğretim Üniversitesi öğrencileri için hazırladığı **et-Tefsîr** adında bir ders kitabı vardır.<sup>119</sup> Şu eserler de Salah el-Hâlidî'nin tefsir ile ilgili çalışmaları olup basılmışlardır: **Letâifun Kurâniyyetun**,<sup>120</sup> **Mefâfih li't-Teâmül maa'l-Kur'ân**,<sup>121</sup> **Hâzâ'l-Kur'ân**,<sup>122</sup> **Hakâikun Kur'âniyye Havle'l-Kadiyyati'l-Filistiniyye**,<sup>123</sup> **et-Tefsîru'l-Mevdûf Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk**.<sup>124</sup>

**Tefsîru't-Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**<sup>125</sup> da Dr. Salah el-Hâlidî tarafında tahrir ve tehzibi yapıлып yayımlanan önemli bir çalışmadır. Hadislerinin tahrircini ise İbrahim Muhammed el-Ali yapmıştır. **et-Taberî**'nin tefsiri üzerinde çalışan başka alimler da vardır. Ürdünlü alimler olan **Dr. Beşşâr Avâd Ma'rûf** ve **İsâm Fâris el-Harastânî** bunlardandır. Bu iki zât, Taberî tefsirini baştan sona tehzip ve Tahkîk etmiş, naslarını zabt ederek üzerine ta'lik yapmış ve yedi cilt halinde **Tefsîru't-Taberî min Kitâbihi Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân** adı ile yayımlamışlardır.<sup>126</sup>

Özel Zerkâ Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada de tefsir derslerini okutan iki öğretim üyesi vardır. **Yard. Doç. Dr. Ahmed Muhammed Muflih el-Kudât** ve **Yard. Doç. Dr. Cemâl Ebû Hassân. el-Kudât**, daha sonra basılacak olan **Tahbîru't-Tefsîr fi'l-Kırâati'l-Aşr f'İbni'l-Cezerî Dirâse ve Tahkîk** adındaki teziyle 1995 yılında Sudan'da Câmiatu'l-Kur'âni'l-Kerîm'de doktor unvanı almıştır. 1983 yılında Medîne'deki el-Câmiatu'l-İslâmiyye'de bakaloryus eğitimini tamamlayan el-Kudât, Ürdün Üniversitesi'nde Fadl Hasan Abbâs'ın danışmanlığı altında hazırladığı **Mustalahu'l-İşârât fi'l-Kirâati'z-Zâid el-Meriviyye anî's-Sikât, Te'lif: Alî Osmân b. el-Kâsîh el-Uzrî el-Bağdâdî** adındaki tahkîk tezinin kabulüyle 1992 yılında yüksek lisansını

<sup>118</sup> Dâru'n-Nefâis, Ammân 1996.

<sup>119</sup> Kitap, Ahmed Ferîd ve Fâyiz el-Hafîp ile birlikte hazırlanmıştır.

<sup>120</sup> Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1992.

<sup>121</sup> et-Tab'atus-Sâniye, Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1994.

<sup>122</sup> Dâru'l-Menâr, Ammân 1992.

<sup>123</sup> Menşûrâtu Filistiniyye el-Muslime, London 1994.

<sup>124</sup> Dâru'n-Nefâis, el-Urdun 1998.

<sup>125</sup> Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1997.

<sup>126</sup> Cihâd, 31-33.

tamamlamıştır. 1992-1997 yılları arasında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada öğretim görevlisi olarak çalışan el-Kudât, 1997 yılında Özel Zerkâ Üniversitesine yardımcı doçent olarak atanmıştır. Halen bu görevini sürdüren el-Kudât, Doç. Dr. Ahmet Yûsuf Şükrî'nin de aralarında bulunduğu bir gurupla yazılan bazı eserlere iştirak etmiştir ki, bunların konumuzla ilgili olanları şunlardır: *el-Vâdih fî Ahkâmî't-Tecvîd*,<sup>127</sup> *el-Munîr fî İlmi't-Tecvîd*,<sup>128</sup> *el-Muzhir fî Şerhi's-Şâtibî ve'd-Durre*,<sup>129</sup> *Mukaddimât fî Ulûmi'l-Kırâât*.<sup>130</sup> *el-İbnâ' fî Tecvîdi'l-Kur`ânî'l-Kerîm* adında bir tahkîk de yapan el-Kudât, er-Re'y gazetesindeki dînî yazıları yanında, ayrıca pek çok televizyon ve radyo programına da katılmıştır. Aralarında İstanbul'da 1998 tarihinde yapılan Bediuzzaman Said Nursî ile ilgili olanı da dahil, değişik ulusal ve uluslararası sempozyumlara iştirak etmek de el-Kudât'in ilmî faaliyetleri arasında bulunmaktadır.

Ebû Hassân da doktorasını 1995 yılında Sudan'daki Câmîatu'l-Kur`ânî'l-Kerîm'de tamamlamıştır. 1985-86 öğretim yılında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada bakaloryus eğitimini tamamlayan Ebû Hassân, yüksek lisansını da yine bu üniversitede yapmıştır. Fadl Hasan Abbâs'ın danışmanlığı altında hazırladığı *Tefsîru İbn Âşûr et-Tahrîr ve't-Tenvîr Dirâse Menheciyye ve Nakdiyye* adındaki tezinin kabulüyle 1991 yılında yüksek lisansını tamamlamıştır. Daha sonra doktora için Sudan'a giden Ebû Hassân, Câmîatu'l-Kur`ânî'l-Kerîm'de *ed-Deîâletu'l-Ma`neviyye li Fevâsili'l-Âyâtî'l-Kur`âniyye* adında bir tez hazırlamıştır. 1995 yılında tezinin kabulüyle doktor olmuştur.

Özel bir üniversite olan Cereş Üniversitesinde de Kulliyetu's-Şerîa bulunmaktadır. Burada Dr. Fehmî Şûmân ve Dr. İzzuddîn Nemr adında iki öğretim üyesi Tefsir bölümünde görev yapmaktadırlar. Fehmî Şûmân aslen Ürdünlü olup 1983 yılında Lübnan'daki Câmîatu Beyrût el-Arabiyye'de lisans eğitimini tamamlamıştır. Mastur eğitimini Pakistan'daki Câmîatu'l-Pencab'ta 1986 yılında tamamlayan Şûmân, Tefsir ve Ulûmu'l-Kur`ân alanında Sudan'daki Câmîatu'l-Kur`ânî'l-Kerîm'de 1995 yılında sunduğu tezinin kabulüyle doktorasını ikmal etmiştir. O tarihten beri Özel Cereş Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada yardımcı doçent olarak görev yapan Şûmân'ın henüz basılmış kitabı bulunmamaktadır.

<sup>127</sup> Dâru'n-Nefâis, Ammân, 1995. Ürdün Üniv. Şeriat Fakültesi öğrencileri için hazırlanan bir ders kitabıdır.

<sup>128</sup> Dâru'l-Fuâd, Ammân.

<sup>129</sup> Dâru Anmân, Ammân.

<sup>130</sup> Dâru Ammân, Ammân.

Aynı üniversitede görev yapan İzzuddîn Ahmed Nemr de Ürdün asıllı olup 1982'de el-Ezher'in Usûlu'd-Dîn Fakültesi Tefsir kısmından mezun olmuştur. Mastırını 1990 yılında yine aynı üniversitede yapan Nemr, doktorasını ise 1995 yılında Sudan'daki Câmîatu Umm Dermân el-İslâmiyye'de tamamlamıştır. İzzuddîn Nemr'in, *et-Teyşîr fî Usûli't-Tefsîr* adında bir çalışması vardır.

Yine özel bir üniversite olan Câmîatu İrbid el-Ehliyye'ye bağlı Kulliyetu's-Şerîa ve'l-Kânûn'da sadece Dr. Ahmed Süleyman el-Avd Beşâyira tefsir öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Lisans eğitimini 1980 yılında Medîne'deki el-Câmîatu'l-İslâmiyye'de yapan Beşâyira, yüksek lisansını 1987 yılında sunduğu el-Hucacu'l-Akliyye li Uli'l-Azm min'e-Rusuli fî'l-Kur`âni'l-Kerîm adındaki tezinin kabulüyle bitirmiştir. Daha sonra Sudan'daki Câmîatu'l-Kur`âni'l-Kerîm ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye'de doktora başlayan el-Beşâyira, es-Sîretu'n-Nebeviyyetu fî'l-Kur`âni'l-Kerîm el-Merhaletu'l-Mekkiyye adındaki tezinin 1994 yılında kabul edilmesi ile bu eğitimini de tamamlamış ve 'doktor' unvanını almıştır. 1980 yılında orduda göreve başlayan el-Başâyira, 1996 yılında Özel İrbid Üniversitesine geçinceye kadar yaklaşık 16 yıl orduda görev yapmıştır. el-Câmîatu'l-Urduniyye'de el-Fıkh ve Usûluh kısmında doktora yapan Ahmed Şahâde Beşir ez-Za`bî de bu fakülte'de Tilâvet ve Tecvît dersleri vermektedir. Kıraat konusunda değişik kişi ve kuruluşlardan icazet alan ez-Za`bî, mastırını 2000 yılında Lübnan'da yapmıştır.

Doktorasını Tefsirden yaptığı halde Özel Zeytûne Üniversitesi Hukuk Fakültesinde görev yapan Ahmed Dâvûd Muhammed Şahrûrî'den de burada bahsetmek istiyoruz. Şahrûrî mastır tezini eş-Şeyh Ahmed el-Merâğî ve Menhecuhu fî't-Tefsir adı ile İbrahim Zeyd el-Keylânî'nin danışmanlığı altında 1990 yılında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada yapmıştır. Doktorasını ise en-Nebt ve`z-Zer` fî'l-Kur`âni'l-Kerîm Dirâse Mevdûiyye adı ile hazırladığı tezinin kabulüyle 1999 yılında tamamlamıştır.

Dînî eğitim veren fakültelerin dışındaki bir kurumda veya herhangi bir üniversitede görev yapmadığı halde Tefsir ve Ulûmu'l-Kur`ân alanında eser yazan Ürdünlü alimler de vardır. Bunlardan tespit edebildiklerimizi, eserlerinin adı ile birlikte vereceğiz: Esâlibu'l-Beyân fî'l-Kur`âni'l-Kerîm, Muhammed Aîf Ebû Hamde, Mektebetu'r-Risâle, Ammân 1983. 166 sayfadan ibaret olan kitap, teşbih ve istiarenin Kur'an ayetleri ve hadisler üzerinde tatbikinden ibaret uygulamalı bir kitaptır. Müellifi Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Arap

Dili'nde öğretim üyesidir. **Ulûmu'l-Kur`ân ve'l-Hadîs**, Ahmed Muhammed Alf Dâvûd, Dâru'n-Neşr 1984, 264 sayfa. **Fî'l-Felsefe ve'l-Hitâbî'l-Kur`ânî**, İbrahim el-Aclûnî, 1984. **Medhal ilâ İlmî't-Tecvîd**, Abdulvedûd ez-Zerârî, 1985, 263 sayfa. **Ġarîbu'l-Kur`ân ve Tefsîruhu l'İbn el-Yezîdî**, Dr. Abdurrezzâk Hüseyin, Beyrût 1986. Müellif 1981 yılında Câmîatu'l-Ezher Kulliyetu'l-Luġati'l-Arabiyye'de doktor olmuştur. **Teemmulât Kur`âniyye Bahsun Menheciyyun fî Ulûmî'l-Kur`ân**, Musa İbrahim el-İbrahim, Ammân 1989, 226 sayfa. **Mu`cemu'l-Edevât ve'd-Damâir fî'l-Kur`ânî'l-Kerîm**, Dr. İsmail Amâyire, Muessesetu'r-Risâle, Beyrût 1989. Doktorasını 1983 yılında Almanya'da Nahiv ve Luġat alanında yapan müellif, hâlen Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde profesör olarak görev yapmaktadır. **Dirâsât fî Ulûmî'l-Kur`ân**, Dr. Muhammed Selim Ubeydât, Dâru Ammân 1990, 299 sayfa. Kitap Ubeydât'ın öğretmen yetiştiren külliyelerde öğreticilik yaparken hazırladığı ders notlarından oluşmuştur. **Şahsiyyatun Kur`âniyye**, Dr. Me`mûn Ferîz Cerâr, Dâru'l-Beşîr, Ammân 1992. Müellif Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye'de Menhecu'l-Edebi'l-İslâmî alanında 1987 yılında doktor olmuştur. **Binâu'ş-Şahsiyye fî'l-Kıssati'l-Kur`âniyye**, Prof. Dr. Mustafa Ulyân, Dâru'l-Beşîr, Ammân 1992. Doktorasını en-nakd el-edebî alanında Câmîatu'l-Ezher'de 1978 yılında yapan müellif, hâlen el-Câmîatu'l-Haşimiyye'de görev yapmaktadır. **et-Tefsîru'l-İ'lâmî li Sûreti'n-Nûr**, Hâlid İbrahim el-Fetyânî, Dâru Tomas li'n-Neşr ve't-Tevzi', 1994, 235 sayfa. Kitap, el-Fetyânî'nin 1988 yılında Sudan'daki Câmîatu Umm Dermân'da sunduğu yüksek lisans tezidir. el-Fetyânî, hâlen Ürdün'de bir külliyyede müderris olarak görev yapmaktadır. **Muhâdarât fî Ulûmî'l-Kur`ân**, Hâlid İbrahim el-Fetyânî, Dâru Ammân, 246 sayfa. Kitap Ürdün'deki külliyelerin din eğitimi veren kısmında okuyan öğrencilere yönelik bir ders kitabı olarak hazırlanmıştır. **Kalâidu'l-Mercân fî'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Kur`ân li Mer'î Yûsuf**, tahkîk: Dr. Muhammed İbrahim ez-Zeyl. **el-İmân Beyne'l-Âyâtî'l-Kur`âniyye ve'l-Hadâratî'l-İlmiyye**, Dr. Abdusselâm el-İbâdî. Müellif, 1972 yılında Mısır'daki Câmîatu'l-Ezher'de Karşılaştırmalı Fıkah alanında doktora yapmıştır ve 1993 yılından itibaren uzun süre Vizâretu'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-Mukaddeseti'l-İslâmiyye'de bakan olarak görev yapmıştır.<sup>131</sup> **Edebu'l-Muslim maa'l-Kur`ân**, İzzuddîn el-Hatîb et-Temîmî. **Maa'l-Kur`ânî'l-Kerîm Dirâse ve Ahkâm ve Fetâvâ**, Haydar Kuffah. **et-Tatavvuru'd-Delâli Beyne Luġati'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Luġati'l-Kur`ânî'l-Kerîm**, Dr. Avde Ebû Avde. Müellif 1988

<sup>131</sup> *Delîlu A`dâi Mektebi'l-Urdun el-İktimî li Râbitati'l-Edebi'l-İslâmî el-Âlemî*, (Haz. Muhammed Cemâl Amr – Kemâl Mahmûd Afâne), Ammân 1421/2001, 15-16.

yılında Ürdün Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde Arap dilinde doktora yapmıştır. Ebû Avde'nin diğer bir eseri de *Şevâhid fi'l-İcâzi'l-Kur'ân Dirâse Luğaviyye Delâliyye* adını taşımaktadır. *Min Esrârî'l-İcâzi'l-Kur'ân Tenevvu'u's-Siyâğ Zâtî'l-Asl el-Luğavî el-Vâhid fi'l-Kur'ân*, Dr. Avdullah Muni` el-Kaysî. Müellif 1988 yılında Arap Dili'nde doktor olmuştur. *Enmuzecu's-Şâbbi'l-Muslim fi Kısasî Yûsuf Aleyhi's-selâm*, Dr. Mahmûd Şâkir Saîd. Müellif doktorasını el-edeb ve'n-nakd alanında 1981 yılında Câmiatu'l-Ezher'de yapmıştır. *Hasâisu't-Terâkib el-Luğaviyye fi Âyâtî't-Teşrî' fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dr. Necm Bedrân. Müellif 1989 yılında Câmiatu'l-İskenderiyye'de doktor olmuştur. *Zulkarneyn el-Kâid ve'l-Fâtih ve'l-Hâkim es-Sâlih Dirâse Tahlîliye Mukârene alâ Davi'l-Kur'âni ve's-Sunneti ve Târîhi Dimaşk*, Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf, 412 sayfa. *el-Hıdr Beyne'l-Vâki' ve't-Tehvîl*, Muhammed Hayr Ramadân Yûsuf'un, 368 sayfalık başka bir eseridir.

#### B-Öğretim Üyelerinin Kur'an İlimleri ve Tefsir Alanında Yazdıkları Makaleler

Ürdün'de görev yapan öğretim üyelerine ait yayınlanmış pek çok makale tespit ettik. Bu makaleler çoğunlukla üniversitelere ait hakemli dergilerde yayınlanmışlardır. Ürdün'de ilmî çalışmalara yer veren ilk üniversite dergisi, Ürdün Üniversitesine bağlı *İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî*<sup>132</sup> tarafından çıkarılan *Dirâsât*<sup>133</sup> adlı ilmî-hakemli dergidir.<sup>134</sup> İlk kez 1974 yılında ve Ulûmu'l-İnsâniyye ile Ulûmu't-Tabi'iyye adında iki ayrı branşta yayına başlayan *Dirâsât*, daha sonra gelişerek bir çok branşta çıkarılmıştır. 13 ayrı uluslararası indeks yapan kuruluş tarafından indekslenen *Dirâsât*,<sup>135</sup> bugün, aralarında Şerîa ve Kânûn'un da bulunduğu sekiz ayrı branşta<sup>136</sup> yayın yapmaktadır. Tefsir ile ilgili makaleler, uzun süre *el-Ulûmu'l-İnsâniyye* kısmı altında yayınlamıştır. Daha sonra diğer fakülteleere olduğu gibi, Kulliyetu's-Şerîaya da özel bir dergi tahsis edilmiştir. Şu an Tefsir ile ilgili makaleler, Kulliyetu's-Şerîaya ait öğretim üyelerinin diğer makaleleri ile birlikte *Dirâsât'ın Ulûmu's-Şerîa ve'l-Kânûn*<sup>137</sup> kısmında neşredilmektedir.

<sup>132</sup> The Deanship of Academic Research

<sup>133</sup> Bk. <http://172.16.2.9/ju1/Dirasat/first.htm>

<sup>134</sup> *Dirâsât Mecelle İlmîyye Muhakkeme* (*Dirâsât an International Refereed Research Journal*).

<sup>135</sup> Bk. <http://172.16.2.9/ju1/indexed.htm>

<sup>136</sup> Bk. <http://172.16.2.9/ju1/Dirasat/toc.htm>

<sup>137</sup> *Shar'ia and Law Sciences*.

Yermûk Üniversitesiince çıkarılan dergi de ilmî-hakemli bir dergi olup yılda dört kez yayımlanmaktadır. Üniversiteye bağlı İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî ve'd-Dirâsâti'l-Ulyâ tarafından yayınlanan **Ebhâsu'l-Yermûk** adındaki dergi de Dirâsât gibi yayımlandıktan bir süre sonra branşlara göre ayrılmıştır. Tefsir ile ilgili makaleler **Silsiletu Ulûmî'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye**'de yer almaktadır.

Mûte Üniversitesi de **Mûte li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât** adında bir dergi çıkarmaktadır. Tefsir ile ilgili makaleler bu derginin **Silsiletu Ulûmî'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye**'de yayımlanmaktadır. Bu dergi de diğer iki dergi gibi ilmî hakemli bir dergidir.

Âlu'l-Beyt Üniversitesiince çıkarılan ilmî-hakemli derginin adı ise **el-Menâre**'dir. Tefsir ile ilgili makaleler bu derginin **el-Ulûmu'l-İslâmiyye ve's-Şerfa** veya **eş-Şerfa ve'l-Kânûn** serisi içinde yayımlanmaktadır. Âlu'l-Beyt üniversitesine bağlı olarak mevsimlik kültür-magazin ağırlıklı **el-Beyân** adında bir dergi de çıkmaktadır ki, zaman zaman burada da Tefsir ile ilgili makalelere rastlamak mümkündür. Ayrıca Ürdün'deki tüm özel üniversitelerin de hakemli ilmî dergileri vardır ve buralarda da Tefsir ile ilgili çalışmalar yer almaktadır. Mecmau'l-Luğa al-Arabiyye el-Urdunî de Mecelletu Mecmai'l-Luğa al-Arabiyye el-Urdunî adı ile bir dergi çıkarmaktadır. İlk sayısı 1978 yılında çıkan dergide, daha çok Kur'an ve dil ağırlıklı makaleler yayımlanmaktadır.

Yukarıda verdiğimiz bütün ilmî hakemli dergilerde çıkan makaleler, Arapça ve İngilizce özet ile birlikte yayımlanmaktadırlar. Bazılarının 60-70 sayfa civarında olduğu makalelerin, bilhassa son dönemlerde yayımlananlarının çoğunun İngilizce adı da verilmektedir. Ayrıca bazı makaleler tamamıyla İngilizcedir. Bunların sadece Arapça adları ve özetleri verilmiştir. Yine makalelerin çoğunda, müellifin adının yanına düşülen işaretle sayfanın altında görev yeri, akademik unvanı, doktorasını yaptığı üniversite ve yıl ile alanı belirtilmektedir. Araştırmacı, derginin şartlarına göre makalesini hazırladıktan sonra dergi idaresine teslim etmekte, hakemlerden olumlu rapor geldiği takdirde yayımlanmaktadır. Makalelerin çoğunda teslim tarihi ve kabul tarihi de yazılmaktadır ki, kabul tarihinin, teslim tarihinden bir yıl sonra olduğu görülmektedir. Bu demektir ki, çoğunlukla makaleler, teslim edildikten yaklaşık bir yıl sonra yayımlanmaktadır. Aşağıda da görüleceği gibi, Tefsir alanında yayımlanan makaleler değişik konularda olmakla birlikte, bilhassa Kur'an'ın i'cazı konusunun daha fazla işlendiği müşahede edilmektedir. Yayımlanan makalelerin çoğunluğu, Ürdün asıllı öğretim üyelerine aittir. Ürdün asıllı

olmayıp burada görev yapan yabancı öğretim üyelerine ait makaleler de mevcuttur. Bazen Ürdün dışındaki üniversitelerde görev yapan öğretim üyelerine ait makalelerin de yayımlandığı olmaktadır.

Bu ön bilgiden sonra Ürdün üniversitelerinde görev yapan öğretim üyelerinin Kur'an İlimleri ve Tefsir ile ilgili makalelerine geçebiliriz. Her öğretim üyesine ait makaleyi, yayın tarihine göre sırayla vereceğiz. Ayrıca İngilizce adı verilen makalelerin bu isimlerini de faydalı olur düşüncesiyle parantez içerisinde vereceğiz.

### 1-Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada Görev Yapan Öğretim Üyeleri Tarafından Yazılan ve Yayımlanan Tefsir ile İlgili Makaleler

#### a-Fadl Hasan Abbâs Tarafından Yazılan Makaleler

Kurulduğu yıllardan beri bu Fakültede görev yapan Fadl Hasan Abbâs, değişik konularla ilgili pek çok makale yazıp yayınlamıştır. Bunları şöylece verebiliriz: *Kadiyyetu'z-Zevâid fî Kitâbillâh;*<sup>138</sup> *el-Mufredâtu'l-Kur`âniyye Mazharun min Mazâhiri'l-İ`câz;*<sup>139</sup> *el-Kurâtu'l-Kur`âniyye mine'l-Vicheti'l-Belâğa;*<sup>140</sup> *Beyânu İ`câzi'l-Kur`ân li'l-Hattâbi Tahlîl ve Mukârana ve Nakd;*<sup>141</sup> *Şubehât Havle'l-Kurâati'l-Kur`âniyye;*<sup>142</sup> *Kadiyyetu't-Tekrâri fî Kitâbillâh; Risâletu'r-Rummânî: en-Nuket fî İ`câzi'l-Kur`ân Tahlîl ve Nakd;*<sup>143</sup> *Dirâsetu İ`câzi'l-Kur`ân li'l-Bâkillânî Tahlîl ve Nakd.*<sup>144</sup>

Abbâs ayrıca Ankebut suresini de bir bütün halinde tefsir edip yayınlamıştır. Abbâs'ın bu tefsirini Vizâretu'l-Evkâf'ın bir yayını olan Hedyu'l-İslâm adlı dergi 1970'li yıllarda seri halinde yayınlamıştır. Abbâs bu tefsirinde ayetlerden bir grup almış; kolay, açık ve anlaşılır bir üslup ile tefsir etmiştir. Bu arada ayetteki inceliklere de işaret etmiştir.<sup>145</sup>

#### b-Ferîd Mustafa Ahmed es-Selmân Tarafından Yazılan Makaleler

Uzun bir süre Suudi Arabistan'daki İmam Muhammed Üniversitesinde çalışan es-Selmân'ın oradayken şu makaleleri yayınlamıştır: *Hukûmetu*

<sup>138</sup> *Dirâsât, Mecelle İlmiyye Muhakkeme (Dirâsât an International Refereed Research Journal) (Dirâsât), eş-Şeria ve'l-Kânûn, İmâdetu'l-Buhûsi'l-İlmi el-Câmiatu'l-Urduniyye (The Deanship of Academic Research, University of Jordan),* aded 3, cild 11, Ammân-Ürdün 1984, 143-156.

<sup>139</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-Turâs,* aded 4, cild 11, 1405/1984, 103-133.

<sup>140</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye,* aded 7, cild 14, Zulkaade 1407/Tenmuz, 1987, 9-48.

<sup>141</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye,* aded 10, cild 14, Teşrinu'l-evvel, 1987, 227-281.

<sup>142</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye,* aded 3, cild 15, Receb 1408/Azar 1988, 129-156.

<sup>143</sup> *Dirâsât, eş-Şeria ve'l-Kânûn,* aded 10, cild 16, R.evvel 1410/T.evvel, 1989, 115-155.

<sup>144</sup> *Dirâsât, eş-Şeria ve'l-Kânûn,* aded 10, cild 16, R.evvel 1410/T.evvel, 1989 156-201.

<sup>145</sup> Örnek için bk. Hedyu'l-İslâm, cilt 18, sene 1974, aded 6, 7-16; Cihâd, 28.

*Dâvûd ve Suleymân Aleyhimesselem;*<sup>146</sup> *Tefsîru'l-Kur`âni'l-Kerîm Vifka Tertîbi'n-Nuzûl;*<sup>147</sup> *el-Hucecu'l-Beyyinât fî Tefsîri'l-Âyât.*<sup>148</sup> Daha sonra Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada göreve başlayan es-Selmân, burada da şu makaleleri yayımlamıştır: *Âyâtü'l-Liân Dirâse li'r-Rivâyât ve'l-Ahkâm (Damn Verses in Qur`an a Study of Narrations and Judgements);*<sup>149</sup> *Eseru Esbâbi'n-Nuzûl fî İzâleti't-Tevehhumi fî't-Tefsîr;*<sup>150</sup> *Âyetü'd-Deyn ve Latâif... ve Tevcîhiyyât (The Half Religious Verse of Debt) ;*<sup>151</sup> *Uslûbu'l-İltifât ve Aksâmuhu Beyne Ulemâi't-Tefsîri ve'l-Belâga;*<sup>152</sup> *Âyâtü'r-Ribâ Delâlat ve Ahkâm.*<sup>153</sup> es-Selmân'ın *el-Asabiyyetu'l-Câhilîyye fî Mizâni'l-Kitâbi ve's-Sunneh;*<sup>154</sup> *Munâzarât fî Tefsîri'l-Âyât;*<sup>155</sup> *Kıssatu's-Sâmiri*<sup>156</sup> adındaki makaleleri de yayımlanmak üzere kabul edilmiştir.<sup>157</sup>

### c-Mustafa İbrahim Halil el-Meşnî Tarafından Yazılan Makaleler

Daha önce Câmîati'l-Yermûk ve Câmîati'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Muttahide'de görev yapan, ve 1996 yılında Ürdün Üniversitesine geçen el-Meşnî, *Mustalahu'l-Hurûc fî'l-Kur`âni'l-Kerîm* başlığı ile üç bölüm halinde şu makaleleri yayınlamıştır: *a – el-Hurûc ve Delâletuhu el-Ukadiyye Kema Câet fî'l-Kur`ân; b – el-Hurûc ve's-Sirâ` Beyne'l-Hakki ve'l-Bâtıl; c – el-Hurûc ve En'amillâhi Ale'l-İnsân.*<sup>158</sup> el-Meşnî'nin *Siyâğu'l-Fi'li Ahraca ve Yahrucu` ve Delâletuhâ fî'l-Kur`âni'l-Kerîm (Forms of The Verb Akhraja and Yakhruju and Their Indications in The Holy Quran)*<sup>159</sup> adındaki makalesi de bu başlık altında değerlendirilebilir. el-Meşnî'nin *el-Usûlu'l-Âmme li Menheci's-Suyûtî fî Tefsîrihi ed-Durru'l-Mensûr;*<sup>160</sup> *el-Kur`ânu'l-Kerîm*

<sup>146</sup> *Mecelletu Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*, er-Riyâd.

<sup>147</sup> *Mecelletu Kulliyeti Usûli'd-Dîn*, er-Riyâd.

<sup>148</sup> *Mecelletu Câmîati'l-Ummi'l-Kurâ Li Ulâmi's-Serîa*.

<sup>149</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Serîa ve'l-Kânûn (Shar'ia and Law Sciences)*, (*Dirâsât, Ulûmu's-Serîa*), aded 1, cild 28, Ayar 2001/Safer 1422, 223-242.

<sup>150</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Serîa*.

<sup>151</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Serîa*, aded 2, cild 28, Teşrinu's-sâni, 2001/Ramadan 1422, 253-272.

<sup>152</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Serîa*, aded 1, cild 29, 2002, 139-159.

<sup>153</sup> *Mecelletu Mûte Li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât, Silsiletu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye (Buhûs)*, *Mecelle İlmîyye Muhakkeme*, (Mûte Üniversitesi yayımı), aded 3, cild 17, Kerek-Ürdün 2002, 149-187.

<sup>154</sup> *Mecelletu Mûte li'l-Buhûs*'da basılmasına karar verilmiştir.

<sup>155</sup> *Mecelletu Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*'de basılmasına karar verilmiştir.

<sup>156</sup> *Mecelletu Câmîati'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye*'de basılmasına karar verilmiştir.

<sup>157</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/cv/ftareed/mostafa.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/cv/ftareed/mostafa.htm)

<sup>158</sup> el-Meşnî'nin bu üç makalesi de *Ebhâsu'l-Yermûk, Silsiletu Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye*'de yayımlanmıştır.

<sup>159</sup> *Ebhâsu'l-Yermûk, Silsiletu Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye (Ebhâs)*, *Mecelle İlmîyye Muhakkeme*, (Yermûk Üniversitesi yayımı), aded 4, cild 6, İrbid-Ürdün 1411/1990, 113-144. (el-Meşnî bu makaleyi yazdığında Câmîati'l-İmârâti'l-Arabiyyeti'l-Muttahide Ebû Dabî'de görev yapıyordu).

<sup>160</sup> *Buhûs, Silsiletu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye*, aded 3, cild 10, 1416/1995, 37-63. (el-Meşnî bu makaleyi yazdığında Yermûk Üniversitesi Şeriat Fakültesinde görev yapıyordu).



*Tedvînuhu Tercemetuhu ve Bermecetuh*;<sup>161</sup> *Kadiyyetu'l-Mevt fî't-Tasavvuri'l-Kur`ân*;<sup>162</sup> *et-Tahyîl Mefhûmuhu ve Mevkifu'l-Mufessirîne Minhu Kudâmî ve Muhdesîn* adındaki makaleleri de yayınlamıştır.<sup>163</sup> *es-Suyûlî Siyeruhu ve Menhecuhu* (yıl 1993); *Ba`du'l-Cevânibi'l-İlmiyye fî Tefsîri'd-Durri'l-Mensûr* (yıl 1995) da el-Meşnî'nin Vizâretu'l-Evkâf'ın bir yayını olan Hedyu'l-İslâm adlı dergide yayınlamış makaleleridir.

#### d-Muhammed Hâzir el-Mecâlî Tarafından Yazılan Makaleler

Doktorasını İngiltere'de yapan el-Mecâlî'nin şu makaleleri yayınlamıştır: *Nuzûlu'l-Kur`ân alâ Seb`ati Ahrufin Muhâvele li Fehmin Cedîd (The revelation of The Qur`an by Seven Ahruf A New Attempt of Understanding)*;<sup>164</sup> *Tahkîku Mes`eleti't-Tekerruri'n-Nuzûl (A Study on The Repetition of Certain Revelations)*;<sup>165</sup> el-Mecâlî, Ahmed Şükrî ile birlikte İngilizce bir makale de yazmıştır: *Jeffery's Views Regarding The Collection of The Qur`an A Critical Study (Ârâu Arthur Jeffery fî Cem'i'l-Kur`âni'l-Kerîm Dirâse Nakdiyye)*.<sup>166</sup> el-Mecâlî'nin İngilizce olan diğer iki makalesi de şu başlığı taşımaktadır: *Has The Qur`an Been Changed by Al-Hajjaj? (Hel Tağayyara'l-Kur`ânu min Kibeli'l-Haccâc)*;<sup>167</sup> *Stages of Human Creation and Their Connection to Cloning, a Qur`anic Study (Merâhilu Halki'l-İnsân ve Alâkatuhâ bi'l-İstinsâh)*.<sup>168</sup> *Kavâidu't-Tefsîr İnde İbni'l-Vezîr el-Yemenî (Exegesis Bases as Discussed by Ibn Al-Wazîr Al-Yamani: a Critical Study)*<sup>169</sup> de el-Mecâlî'nin yayınlanan bir makalesidir.

el-Mecâlî'nin *Avâmilu's-Sulûki'l-İcrâmî Kemâ Yusavviruhâ'l-Kur`ânu'l-Kerîm* adlı makalesi de *Dirâsât* dergisi tarafından kabul edilmiş ve 29. ciltte (2002) yayınlanmasına karar verilmiştir. el-Mecâlî şu makaleleri de yayınlamak üzere takdim etmiştir: *Let There be no Compulsion in Religion (Lâ İkrâhe fî'd-Dîn)*;<sup>170</sup> *Devru'l-Kur`âni fî Tersîhi'l-Binâi'r-Rûhi li'l-*

<sup>161</sup> *Câmiatu'l-Kuds*'da yayınlamıştır.

<sup>162</sup> *Ebhâs, Silsiletu Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye*, aded 2, cild 4, 1988, 7-59. (el-Meşnî bu makaleyi yazdığında Yermük Üniversitesi Şeriat Fakültesinde görev yapıyordu).

<sup>163</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/sharrah/cv/mostafa\\_ibrahem.htm](http://www.iu.edu.jo/sharrah/cv/mostafa_ibrahem.htm)

<sup>164</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Seria*, aded 1, cild 23, Safer 1417/Temmuz 1996, 33-47.

<sup>165</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Seria*, aded 1, cild 24, Rebûlevvel 1418/Temmuz, 1997, 43-52.

<sup>166</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Seria*, aded 1, cild 24, Rebûlevvel 1418/Temmuz 1997, 125-136.

<sup>167</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Seria*, aded 2, cild 25, Ramadan 1419/Kânûnlevvel 1997, 481-493.

<sup>168</sup> *Ebhâs, Silsiletu'l-Ulûmi'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye*, aded 4, cild 16, 2000.

<sup>169</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Seria*, aded 2, cild, 27, Saban 1421/Tegşînu's-sani, 2000, 523-548.

<sup>170</sup> Dr. Abdulmecîd Salâheyn ile birlikte yazdığı bu makale, yayınlamak üzere *Mecelletu Ebhâsi'l-Yermûk*'a gönderilmiştir.

*Ummeh*,<sup>171</sup> *ed-Da`va Ilâ`lâhi Beyne Sevâbiti`l-Menheci`l-Kur`âni ve Mu`tayâti`l-Asr*,<sup>172</sup> *Hâcetu`l-Beşeriyeti Ilâ`n-Nubuvveti Beyne Sevâbiti`l-Kurân ve Vâki`i`l-İnsân*,<sup>173</sup> *Mâ İttafaka Rasmuhu ve İhtalafa Hurûfuhu ve Ma`nâhu fi`l-Kırâati`l-Mutevâtire, Cam` ve Dirâse*,<sup>174</sup> *Mâ İhtalafa Rasmuhu Beyne Mesâhifi`l-Emsâr fi`l-Kırâati`l-Aşr, Cam` ve Dirâse*,<sup>175</sup> *Hel Hâlefe`l-Kurrâu Rasme Mesâhifihim ev Ğayyarûhu*.<sup>176</sup>

el-Mecâlî ayrıca ulusal ve uluslararası bazı sempozyumlara da tebliğ sunarak iştirak etmiştir. Özel Zerkâ Üniversitesi tarafından 1421/2000 tarihinde düzenlenen *Tedrîsu`s-Sakâfeti`l-İslâmiyye fi`l-Câmiat* adındaki sempozyuma, *el-Kur`ânu`l-Kerîm Masdaru`s-Sakâfeti`l-İslâmiyye el-Evvel* adında bir tebliğ sunmuştur ve tebliğ, diğer tebliğlerle birlikte ilgili üniversite tarafından neşredilmiştir.<sup>177</sup> 2001 yılında *Câmiatu`l-İmârâti`l-Arabiyyeti`l-Muttahide* tarafından düzenlenen *Mustakbalu`l-Ulûmi`l-İnsâniyye ve`l-İctimâiyye fi`t-Ta`lîmi`l-Câmî* adındaki sempozyuma da *Devru`l-Kur`âni fi Tersîhi`l-Binâi`r-Rûhi li`l-Ummeh* adında bir tebliğ ile iştirak etmiştir. *Muktadayâtu`d-Da`va fi Dav`i`l-Mu`tayâti`l-Muâsıra* adı ile 2001 yılında *Câmiatu`ş-Şârîka* tarafından düzenlenen kongreye de *Menhecu`l-Kur`ân fi`d-Da`veti Vişka`l-Mu`tayâti`l-Muâsıra* adında bir bildiri sunmuştur. el-Mecâlî'nin katıldığı bir başka sempozyum ise yine 2001 yılında *Câmiatu`l-İmârâti`l-Arabiyyeti`l-Muttahide* tarafından düzenlenen *el-Vikâyetu mine`l-Cerîmeti fi Asri`l-Avleme* adındaki sempozyumdur. Sunduğu tebliğ ise *Avâmilu`s-Sulûki`l-İcrâmî Kemâ Yusavviruhâ`l-Kur`ânu`l-Kerîm* başlığını taşımaktadır. 1998 yılında bir dönem Bulgaristan'ın başkenti Sofya'daki *Dâru`l-İftâ ve`l-Ma`hadu`l-İslâmî* de Kur'an müderrisliği yapan el-Mecâlî, ayrıca Almanya ve Amerika'daki bazı üniversitelerde de çalışmalar yapmış, ilmî faaliyetlerde bulunmuştur.

### e-Ahmed Hâlid Yûsuf Şükrî Tarafından Yazılan Makaleler

<sup>171</sup> Yayınlanmak üzere *Câmiatu`l-İmârâti`l-Arabiyyeti`l-Muttahide*'nin yayın organı olan *Mecelletu`l-Ulûmi`l-İnsâniyye ve`l-İctimâiyye*'ye gönderilmiştir.

<sup>172</sup> Yayınlanmak üzere *Dirâsât*'a gönderilmiştir.

<sup>173</sup> Yayınlanmak üzere *Câmiatu`l-Âli`l-Beyt*'in yayın organı olan *el-Menâre*'ye gönderilmiştir.

<sup>174</sup> Yayınlanmak üzere *Câmiatu`l-Kuveyt*'in yayın organı olan *Mecelletu`ş-Şerîa ve`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye*'ye gönderilmiştir.

<sup>175</sup> Yayınlanmak üzere *Câmiatu`l-Kuveyt*'in yayın organı olan *Mecelletu`ş-Şerîa ve`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye*'ye gönderilmiştir.

<sup>176</sup> Yayınlanmak üzere *Dirâsât*'a gönderilmiştir.

<sup>177</sup> Bk. *Tedrîsu`s-Sakâfeti`l-İslâmiyye fi`l-Câmiat, Câmiatu`z-Zerkâ el-Ehliyye, Buhûsu`l-Mu`yemeri`s-Sâlis li`l-Kulliyeti`ş-Şerîa, ez-Zerkâ, 1422/2001, 307-348.*

Daha önce işaret ettiğimiz gibi, *Jeffery's Views Regarding The Collection of The Qur'an A Critical Study (Ârâu Arthur Jeffery fî Cem`i'l-Kur`âni'l-Kerîm Dirâse Nakdiyye)*,<sup>178</sup> adlı İngilizce makale el-Mecâlî ile Ahmed Şükrî tarafından ortaklaşa yazılmıştır. Ahmde Şükrî'nin yayınlanan diğer makaleleri ise şunlardır: *Adedu Marrâti Şakki Sadri Rasûlillâhi Sallallâhu Aleyhi ve Selem*,<sup>179</sup> *el-Kirâatu'l-Kur`âniyye fî Muellefâti's-Suyûtî Ard ve Munâkaşa (The Quranic Recitations in Al-suyuti's Works)*,<sup>180</sup> *el-Kâidetu'n-Nahviyye ve Medâ Salâhihâ li'l-Hukmi ale'l-Kirâati'l-Kur`âniye*,<sup>181</sup> *Esbâbu Vucûdi'l-Kirâati's-Şâzze (Reasons for Existence of Irregular Recitations)*.<sup>182</sup> *el-Vakfu Bima Yuvâfiku Rasma'l-Mushafî Takdîran* adlı makalesi de yayınlanmak üzere kabul edilmiştir.<sup>183</sup>

Burada Ahmed Hâlid Şükrî'nin katıldığı ve tebliğ sunduğu bazı konferanslara da yer vermek istiyoruz. Şükrî 1993 yılında Mûte Üniversitesince düzenlenen es-Suyûtî ve Ishâmuhu fî's-Sâkafeti'l-Arabiyye el-İslâmiyye adlı konferansa *es-Suyûtî ve'l-Kirâât* adında bir tebliğ ile katılmıştır. Tecdîdu'l-Fikri'l-İslâmî fi'l-Karni'l-İşrîn ve Bedüzzamân Saîd en-Nursî adında 1995 yılında İstanbul'da yapılan uluslararası sempozyuma da *Ârâu'n-Nursî fî Vucûhi İ`câzi'l-Kur`âni'l-Kerîm* adlı tebliği ile katılmıştır. Tebliğ, sempozyumun diğer tebliğleri ile basılmıştır. Şükrî, ayrıca *el-Ma`hadu'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî*, *Mektebu'l-Urdun* ve *Merkezu Buhûsi Resâili'n-Nûr* tarafından 1997 yılında Ammân'da düzenlenen ilmî toplantıya da *Ulûmu'l-Kur`ân ve't-Tefsîr fî Resâili'n-Nûr* adı ile bir çalışma sunmuştur. Şükrî nin katıldığı başka bir uluslararası sempozyum da yine İstanbul'da 1998 yılında akdedilen Nahve Fehmi Asr li'l-Kur`ân Enmuzecu Resâili'n-Nûr`dur. Şükrî bu sempozyuma *Hikmetu't-Tekrâr fî'l-Kur`âni'l-Kerîm min Hilâli Resâili'n-Nûr* adında bir tebliğ ile katılmıştır. Şükrî, es-Sultatu'l-Vataniyyetu'l-Filistiniyye Vizâretu't-Ta`lîmî'l-Âlî'ye bağlı Kulliyyetu't-Terbiyye el-Hukûmiyye tarafından 1421/2000 tarihinde Gazze'de düzenlenen *el-İ`câz fi'l-Kur`âni'l-Kerîm* adlı üçüncü ilmî konferansa da *el-İ`câzu'n-Nefsî Ma`nâhu ve Edilletuhu ve Mevkiuhu Beyne Vucûhi'l-İ`câz* adında bir tebliğ

<sup>178</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa*, aded 1, cild 24, Rebûlevvel 1418/Temmuz 1997, 125-136.

<sup>179</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa*, aded 2, cild 25, 1998, 393-406.

<sup>180</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa*, aded 2, cild 26, Şaban 1420/Teşrînu's-sani, 1999, 263-276.

<sup>181</sup> *el-Menâre, Mecelle İlmîyye Mutahassise Muhakkeme, el-Ulûmu'l-İslâmiyye es-Şerîa, Câmiatu Âli'l-Beyt (el-Menâre)*, aded 2, cild 7, Mafrak-Ürdün Recb 1422/Eylül 2001, 173-202. (Ahmed Muhammed Mutflih el-Kudât ile birlikte).

<sup>182</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa ve'l-Kânûn*, aded 2, cild 28, 2001/Ramadan 1422, 433-456.

<sup>183</sup> *el-Menâre*'de yayınlanması kabul edilmiştir.

sunmuştur.<sup>184</sup> Şükri'nin tebliğ sunmak suretiyle katıldığı başka sempozyumlar da vardır.<sup>185</sup>

#### f-Ahmed İsmail İbrahim Nevfel Tarafından Yazılan Makaleler

Ürdün Üniversitesi Kulliyetu'ş-Şerîa Tefsir Bölümü öğretim üyesi olan en-Nevfel, **Muşkilâtun Tefsîriyyetun** adını verdiği bir seri içerisinde makalelerini yayınlamaktadır. Serinin ilk makalesi *Bahsun fî Kavlihi Teâlâ Yavma Yukşefu an Sâkin...*<sup>186</sup> adındaki makalesidir. *Bahsun fî Kavlihi Teâlâ İllâ İzâ Temennâ Elkâ`ş-Şeytânu fî Umniyyetihi... el-Hac 52 (When He (The Prophet) Desired, he Satan Threw Something to His Desire... Verse 22/52)*<sup>187</sup> adındaki makale serinin ikinci makalesidir. Üçüncü makale *Neshu`l-Tilâveti Beyne'n-Nefyi ve'l-İsbât* adını taşımaktadır ve henüz basılmamıştır. Serinin yayınlanan son makalesi ise *Bahsun fî Kavlihi Teâlâ Mâ Nansah min Âyetin ev Nunsîhâ Ne`ti bi Hayrin Minhâ ev Mislihâ... Suretu'l-Bakara 106 (Nothing of Our Revelation Do We Abrogate or Cause Be Gorotten... Verse 2/106)*,<sup>188</sup> adlı makaledir. en-Nevfel'in yayınlanan başka bir makalesi de *Kıssatu'l-Ğaranik Dirâse Kur`âniyye Tefsîriyye*,<sup>189</sup> adını taşımaktadır.

#### g-Ahmed Ferîd Ebû Hezîm Tarafından Yazılan Makaleler

1978 yılında Ürdün Üniversitesi Kulliyetu'ş-Şerîa Tefsir bölümünde göreve başlayan ve halen yardımcı doçent kadrosunda öğretim üyesi olarak görev yapan Ahmed Ferîd Ebû Hezîm'in de şu makaleleri yayınlanmıştır: *et-Tefsîr bi'r-Re`y ve Mavkifu'l-Ulemâi min İttihâzihi Menhecen fî't-Tefsîr*,<sup>190</sup> *el-Muarrab fî'l-Kur`âni'l-Kerîm (The Arabized in The Holy Quran)*,<sup>191</sup> *el-İltizâmu'l-Menheciyu fî Tefsîri İbn Abbâs, (Methodological Commitment in Ibn Abbâs Explanation)*,<sup>192</sup> *Tefsîru's-Sûfiyye ve Mavkifu'l-Ulemâi min İttihâzihi Menhecen fî't-Tefsîr (The Indicated Exegesis and The Scholars Attitude Towards it as an Approach of Exegesis)*.<sup>193</sup> Ebû Hezîm'in şu çalışmaları ise henüz yayınlanmamıştır: *Me`sûrâtu's-Sahâbe ve Kıymetuhâ*

<sup>184</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_khaled.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad_khaled.htm)

<sup>185</sup> Bk. [www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad\\_khaled.htm](http://www.iu.edu.jo/shareah/cv/ahmad_khaled.htm)

<sup>186</sup> *Buhâs*, aded 1, cild 14, 1999, 11-77.

<sup>187</sup> Henüz yayınlanmamıştır.

<sup>188</sup> *Dirâsât, Ulûmu'ş-Şerîa*, aded 1, cild 27, 2000,

<sup>189</sup> *el-Menâre*, aded 2, cild 7, Receb 1422/Eylül 2001, 281-332.

<sup>190</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye*, Silsiletu A, aded 4, cild 11, Revvel 1415/Ab 1994, 349-375.

<sup>191</sup> *Dirâsât, Ulûmu'ş-Şerîa*, aded 1, cild 23, Safer 1417/Temmuz 1996, 1-13.

<sup>192</sup> *Dirâsât, Ulûmu'ş-Şerîa*, aded 2, cild 24, Şaban 1418/Kânûnu'l-evvel, 1997, 179-191.

<sup>193</sup> *Dirâsât, Ulûmu'ş-Şerîa*, aded 2, cild 27, Şaban 1421/Teşrinu's-sani 2000, 384-402.

*fî't-Tefsîr; Ilmu'l-Hadîs ve Eseruhu fî Nakdi Rivâyâti't-Tefsîr el-Me'sûr; Şubhetu'l-Kırâeti bi'l-Ma'nâ ve'r-Reddu Aleyhâ.*<sup>194</sup>

Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa Tefsir bölümünün en eski öğretim üyelerinden biri olan Abdulcelîl Abdurrahîm'in *el-Ahlâku'l-Kur'âniyyetu Beyne'n-Nazariyyeti ve't-Tatbîk;*<sup>195</sup> yine aynı Fakültede okutman olarak görev yapan ve 1980 yılında el-Ezher'de doktor olan Şeref el-Kudât'ın da *Mefâtihu'l-Ğaybi Hamsun Lâ Ya'lemuhâ İllâllâh,*<sup>196</sup> adlı makaleleri yayınlanmıştır.

Tefsir bölümünden olmamakla beraber aynı Fakülteden bazı öğretim üyelerinin, Kur'an ilimleri ile ilgili makalelerini de vermeyi uygun görüyoruz. *Hukmu Messi'l-Kur'âni ve Hamlihi ve Kitâbetihi ve Kirâetihî li'l-Muhdîsi ve'l-Cunubi ve'l-Hâizi ve'n-Nufesâi fî's-Şerîati'l-İslâmiyye*<sup>197</sup> adında yayınlanan makale, şu an Fakültenin dekanı olan Muhammed Hasan Ebû Yahyâ'ya aittir. Suriye'deki Dimaşk ve Haleb üniversitelerinde öğretim üyeliği yapan Nurettin İtr'in de bu dergide yayınlanmış bir makalesi vardır. Kur'an'ın nüzulünü konu alan makalenin başlığı şöyledir: *Nuzûlu'l-Kur'âni ve Esrâru Tencimihî.*<sup>198</sup> Câmîatu'l-Urduniyye Kulliyetu'l-Âdâb Kısmu'l-Luğa el-Arabiyye'de görev yapan Abdulmecîd Abdusselâm el-Muhtesib de *Tarîkatu Ebi'r-Reyhân el-Bîrûnî fî Tefsîri Âyâtin mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*<sup>199</sup> ve *Mevkife İbn Cizzî el-Kelbî el-Endelusî mine'l-Mu'tezile fî Tefsîrihi li Kitâbihî et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*<sup>200</sup> adı ile iki makale yazmıştır. Yine aynı kısımda görev yapan Mahmud Abdullah Ceffâl da, Kur'an'da atuf harfi olarak geçen "Em" harfini *Em fî'l-Luğati'l-Kur'ân ("Am" in Language and The Holy Qur'an)*<sup>201</sup> adındaki makalesine konu yapmıştır. Ürdün Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîadan Muhammed Nebîl el-Umerî'nin de *eş-Şubhetu'l-Vâride alâ Usûli'l-İ'tikâdi fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve Esbâbuhâ (Suspicious on The Foundations of Belief in The Holy Quran)* adında Tefsir ile ilgilisi bulunan bir makalesi yayınlanmıştır.<sup>202</sup> Nebîl el-Umerî'nin Kur'an ilimleri ile ilgisi olup yayınlanan bir başka makalesi ise *el-Edilletu'l-Kur'âniyye Envâuhâ, Mîzetuhâ,*

<sup>194</sup> Bk. [www.ju.edu.jo/sharrah/cv/ahmad\\_fared.htm](http://www.ju.edu.jo/sharrah/cv/ahmad_fared.htm)

<sup>195</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye*, aded 2, cild 9, Kânûnu'l-evvel, 1982, 175-214.

<sup>196</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye*, aded 3, cild 15, Receb 1408/Azar 1988, 157-178.

<sup>197</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye*, Silsiletu A, aded 2; muc. 19 A Ram. 1412/Nisan 1992, 123-189.

<sup>198</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye*, aded 12, cild 13, R.sani 1407/Kânûnulevvel 1986, 9-37.

<sup>199</sup> *Dirâsât*, aded 1, cild 9, 1982, 7-27.

<sup>200</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-Turâs*, aded 4, cild 11, Safer 1415/T.sani 1984, 41-56.

<sup>201</sup> *Dirâsât, el-Ulûmu'l-İnsâniyye ve'l-İctimâiyye*, cild 26 (mulhak), 1999, 895-912.

<sup>202</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa*, aded 2, cild 27, Şaban 1421/Teşrinussani 2000, 497-515.

*Hasâisuhâ (Quranic Evidencis: Types, Characteristics and Traits)* adını taşımaktadır.<sup>203</sup>

## 2-Câmiatu'l-Yermûk Kulliyetu's-Şeria'da Görev Yapan Öğretim Üyeleri Tarafından Yazılan ve Yayınlanan Tefsir ile İlgili Makaleler

Fakültenin en eski öğretim üyelerinden biri olan Şahâde el-Amri tarafından yazılan makaleleri şöylece sıralayabiliriz: *el-Îcâzu'l-Beyânî et-Teşrî'î fî Âyâtî'l-Mevârîs (The Rhetorical and Legislative Immutability in The Verses of Inheritance)*;<sup>204</sup> *Âyâtu't-Tahadî Târîhu Nuzûlihâ ve Esrârû Îcâzihâ (Challenge in Kur'an: dates of Their Revelation and Secrets of Their miraculous Nature)*;<sup>205</sup> *el-Cevânibu'l-Beyâniyye et-Terbeviyye fî Sûre'tey ed-Duhâ ve's-Şerh*;<sup>206</sup> *Âyâtu'r-Radâ Dirâse Beyâniyye Fehmiyye (Quranic Suckling Verses: An Exploratory Jurisprudential Study)*;<sup>207</sup> *Mefhûmu't-Takdîm ve't-Te'hîr fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm İnde'l-İmâm es-Suheylî (Proposing of Postponing in The Holu Quran by Al-Imam Al-Suheily)*.<sup>208</sup>

Aynı Fakültede öğretim üyesi olan Mervân İbrahim el-Kaysî'nin *el-Manzûmetu'l-Kiyamiyye el-İslâmiyye Kemâ Tahaddadat fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm (Islamic Values System as Determined in The Quran and The Sunnah)*;<sup>209</sup> Muhammed Milkâvî'nin, *Akîdetu'l-Bedâ' Neş'etuhâ ve Tatavvuruhâ ve'r-Reddu aleyhâ ve'l-Farku Beynehâ ve Beyne'n-Nesh (al-Bada' Doctrine Its Rise, Development, Refutation and How it Differs From Abrogation)*<sup>210</sup> ve Velîd Ahmed Musâide'nin, *el-Ehdâfu't-Terbeviyye li'l-Kasasi'l-Kur'ânî fî Hayâti'n-Nebî Sallâhu Aleyhi ve Sellem ed-Da'viyye (Educational Objectives of Quranic Stories in The Missionary Life of The Prophet Peace Be Upon Him)*;<sup>211</sup> adlı makaleleri yayınlamıştır.

Aynı Fakültede doçent olan Hüseyin Benî Hâlid'in de, *el-Îtikâdu's-Sahîh Fîmâ Nusibe ilâ Hârût ve Mârût mine's-Sihr (True Belief Concerning The Magic Attributed to Harut and Marut)* adında bir makalesi yayınlamıştır.<sup>212</sup> Fakültenin öğretim üyelerinden Abdullah es-Sâlih'in Kur'an

<sup>203</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şeria*, (mulhak), cild 26, Ramazan 1420/K. evvel 1999, 482-499.

<sup>204</sup> *Ebhâs*, aded 4, cild 10, 1415/1994, 257-284.

<sup>205</sup> *Ebhâs*, aded 1 (A), cild 13, 1418/1998, 153-170.

<sup>206</sup> *Ebhâs*, aded 3, cild 14, 1998, 49-63. (Ahmed Diyâuddîn Huseyn ile birlikte).

<sup>207</sup> *Ebhâs*, aded 1, cild 15, 1419/1999, 149-168. (İsmail Ebû Şeria ile birlikte).

<sup>208</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şeria*, aded 1, cild 26, Safer 1420/Ayar 1999, 122-135.

<sup>209</sup> *Dirâsât, el-Ulûm el-İnsâniyye*, aded 6 (mulhak), cild 22 A, 1995, 3217-3241.

<sup>210</sup> *Ebhâs*, aded 1 (A), cild 13, 1418/1998, 59-81.

<sup>211</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şeria*, el-aded 1, cild 28, Ayar 2001/afar 1422, 179-196.

<sup>212</sup> *Ebhâs*, aded 3, cild 14, 1419/1998, 65-75.

ilimleri ile ilgili olarak yayınlanan makalesi, *el-Kirâatu's-Şâzze İnde'l-Usûliyyîn ve Eseruhâ fi'l-İstidlâli'l-Fikhî (Irregular Reading Among Usulists and Its Effect in Jurisprudential Deduction)* başlığını taşımaktadır.<sup>213</sup>

Yermük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kısmu'l-Luğati'l-Arabiyye'de doçent olan Selmân Muhammed el-Kudât'ın *Kirâetun Luğaviyyetun Fikhiyyetun fi Âyeti'l-Vudû' el-Âye es-Sâdise min Sûreti'l-Mâide*,<sup>214</sup> yine aynı üniversitenin Eğitim Fakültesinde (Kulliyetu't-Terbeviyye)de görev yapan Mâcid el-Cellâd'ın Kur'an ilimleri ile ilgisi olan *es-Suâl ve Ağrâduhu et-Terbeviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (The Aims of Questioning in The Holy Qur'an)*,<sup>215</sup> İsmail Ahmed el-Âlim'in *Eseru'l-Kur'âni'l-Kerîm fi Şi'ri'l-Ahtal*,<sup>216</sup> Fâyiz el-Kurân'ın *el-Leffu ve'n-Neşru fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâse Tahliyye*<sup>217</sup> ile *el-İcmâl ve't-Tafsîl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm Dirâse Tahliyye*<sup>218</sup> ve Alî el-Hamd'ın *Eseru't-Tevcihi'n-Nahviyyi fi Tercemeti'n-Nusûs Şevâhid Mine'l-Kur'âni'l-Kerîm*<sup>219</sup> adındaki makaleleri yayınlanmıştır.

### 3-Câmiatu Mûte Kulliyetu's-Şerîa'da Görev Yapan Öğretim Üyeleri Tarafından Yazılan ve Yayınlanan Tefsir ile İlgili Makaleler

Bu üniversitede Tefsir öğretim üyesi olarak doçent kadrosunda görev yapan Nâil Ebû Zeyd'in de *Şigatu Lâ Uksimu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm İnda'l-Mufessirîn*,<sup>220</sup> *Dirâse Beyâniyye li Takyîdi's-Şarti bi (Enne) ve (İzâ) fi Sûreti'l-Bakara*<sup>221</sup>, ve *Âyâtu'l-Liân Beyne'd-Dikkati'l-Beyâniyye ve Hifzi'l-Hukûki'z-Zevce (Liaan Verses Between Precise Legislation and Protection of Couple's Rights)*<sup>222</sup> adında üç makalesi yayınlanmıştır. Ebû Zeyd'in yayınlanan diğer bir makalesi de *Dirâsetun fi Menheci'l-Kur'âni et-Terbevi li'l-Ubuvveti ve'n-Nubuvve fi Sûreti Yûsuf*<sup>223</sup> başlığını taşımaktadır. *Âyetu'd-Deyn ve'r-Rihân Beyne'd-Dikkati'l-Beyâniyye ve Hifzi'l-Hukûki'l-Mâliyye* adındaki makale de Ebû Zeyd'e ait olup neşredilmiştir.<sup>224</sup> Yine bu fakültede Tefsir öğretim üyesi olup 2002 yılı itibariyle Kısmu Usûli'd-Dîn'in başkanlığını yapan

<sup>213</sup> *Ebhâs*, aded 2, cild 11, 1415/1995, 97-123.

<sup>214</sup> *el-Menâre*, aded 1, cild 2, Zulkaade 1417/Azar 1997, 11-28.

<sup>215</sup> *Ebhâs*, aded 3, cild 15, 1420/1999, 159-182.

<sup>216</sup> *Mecelletu Mecmail-Luğa el-Arabiyye el-Urdunî (Journal of The Jordan Academic of Arabic)*, Mecmau'l-Luğa el-Arabiyye el-Urdunî'nin yayını, Ammân, aded 57, yıl 23 1420/1999, 63-82.

<sup>217</sup> *Ebhâs*, *Silsiletu'l-Edeb ve'l-Luğaviyyât*, aded 1, cild 13, 1995, 93-145.

<sup>218</sup> *Ebhâs*, *Silsiletu'l-Edeb ve'l-Luğaviyyât*, aded 1, cild 12, 1994, 9-54.

<sup>219</sup> *Ebhâs*, *Silsiletu'l-Edeb ve'l-Luğaviyyât*, aded 2, cild 15, 1997, 187-222.

<sup>220</sup> *Buhâs*, aded 2, cild 13, 1998, 107-137.

<sup>221</sup> *el-Menâre*, *es-Şerîa ve'l-Kânûn*, aded 2, cild 5, Şevvâl 1420/Kânûnussani 2000, 441-472.

<sup>222</sup> *Dirâsât, Ulûmi's-Şerîa*, aded 2, cild 28, Teşrinu's-sâni 2001/Ramadan 1422, 484-500.

<sup>223</sup> *Buhâs*, aded 3, cild 14, 1999, 77-108.

<sup>224</sup> *Buhâs*, aded 4, cild 4, 2000, 35-72.

Muhammed Ali İbrahim ez-Zağûl'un da *Menhecu İbn Cizzî fi Tefsîrihi et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*<sup>225</sup> adında bir makalesi yayınlamıştır.<sup>226</sup> *Cevânib Mine'l-Fikri'l-İslâhî el-İslâmî et-Tahzîr mine's-Sihr, et-Tencîm, el-Kehâne, el-İrâfe*;<sup>227</sup> *Mefhûmu'l-Muvâfeketi (Delâletu'n-Nassi) ve Ehemmiyyetuhu fi Tefsîri'n-Nusûsi's-Şer'iyye ve'l-Kânûniyye*;<sup>228</sup> *er-Rahmetu ve's-Şefkatu fi'l-Kurân min Manzûri Resâili'n-Nûr*<sup>229</sup> ve *el-Eseru'l-İ'câziyyu et-Tesrî'yyu fi İhtilâfi'l-Kırâati'l-Mütevâtire (Nemûzecu Âyâtin min Sûreti'l-Bakara)*<sup>230</sup> adlı makaleleri de yayına kabul edilmiştir. Fıkıh alanında öğretim üyesi olarak görev yapan Hâmî Taimât'in, *en-Nâsîh ve'l-Mensûh İnde'l-İmâm es-Suyûtî*;<sup>231</sup> ve *İbrâu Zimmeti'l-Meyyit min Hakki'llâhi Teâlâ fi'l-İbâdât*;<sup>232</sup> adında iki makalesi yayınlamıştır.

Mûte Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa öğretim üyelerinden Velîd Avcân'ın *es-Suyûtî ve Kitâbuhu Tenâsuku'd-Durer fi Tenâsubi's-Suver Dirâse ve Tahlîl*;<sup>233</sup> Emin el-Batûş'un da *el-Fikeru fi'l-Âyeti'l-Âşire min Sûreti'z-Zumer*;<sup>234</sup> adında birer makaleleri yayınlamıştır. el-Battûş'un *el-Hukmu's-Şer'iyyu li İstûtai'l-A'dâ; el-Mufid fi İlmi't-Tecvîd*;<sup>235</sup> *Şerâbun Muhtelefun Elvânuhu fihî Şifâun li'n-Nâs; el-Melekiyyetu'l-Fikeriyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm; el-Vahyu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* ve *Şuhedâu Mûte* adındaki makaleleri de yayınlamıştır. el-Battûş'un *et-Tavfîku'r-Rabbânî fi'l-Kelâmi'l-Kur'ânî* adlı makalesi de yayına kabul edilmiştir.<sup>236</sup>

Mûte Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili kısmında görev yapan Dr. Alî el-Herût'un da Kur'an ilimleriyle ilgili *Ebû Hayyân el-Endelusî ve't-Ta'n fi'l-Kırâati'l-Kur'âniyye* adında bir makalesi yayınlamıştır.<sup>237</sup> Aynı üniversitenin İngiliz Dili kısmında görev yapan Âdil et-Tuveysî'nin konumuzla ilgili yayınlanan makalesinin adı *İlmu'l-Luğati'l-Arabî ve İ'câzu'l-*

<sup>225</sup> *Buhûs*, aded 1, cild 15, 73-108.

<sup>226</sup> *Buhûs*, aded 1, cild 15, 2000.

<sup>227</sup> Mecelletu Câmîati Dimâşk tarafından yayına kabul edilmiştir.

<sup>228</sup> Mecelletu Câmîati Saddâm li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye tarafından yayına kabul edilmiştir.

<sup>229</sup> Bağdât Üniversitesi yayını olan Mecelletu Kulliyeti'l-Ulûmi'l-İslâmiyye tarafından yayına kabul edilmiştir.

<sup>230</sup> Mûte Üniversitesi yayını olan *Buhûs* tarafından yayına kabul edilmiştir.

<sup>231</sup> *Buhûs*, aded 3, cild 10, Rebûlevvel 1416/Ab 1995, 190-228.

<sup>232</sup> *Buhûs*, aded 5, cild 13, 1998, 153-179.

<sup>233</sup> *Buhûs*, aded 5, cild 13, 1998, 203-244.

<sup>234</sup> *Buhûs*, aded 2, cild 13, 1998, 45-62.

<sup>235</sup> Irak'taki Mûsul Üniversitesinin yayını olan Mecelletu'r-Râfidîn'de yayınlamıştır.

<sup>236</sup> Bağdât'taki el-Câmîatu'l-Mustansiriyye'nin yayını olan Mecelletu Kulliyeti'l-Âdâb tarafından yayına kabul edilmiştir.

<sup>237</sup> *Buhûs*, aded 1, cild 6, Safer 1412/Ab 1991, 95-112.



*Kur'ân'*dir.<sup>238</sup> Mûte Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde görev yapan Yahyâ Abâbna'nın *el-Hemzetu'l-Mukahhama ve Davruhâ fi Teşkîli Bunyeti'l-Kelime Dirâse fi'l-Kirâati'l-Kur'âniyye*;<sup>239</sup> Ziyâd Ebû Hammâd'ın *Mihnetu'l-Îmâm el-Buhârî bi Mes'eleli'l-Lafzi bi'l-Kur'âni'l-Kerîm*;<sup>240</sup> Dr. Yahyâ el-Kâsım'ın *Şâhidu'l-Kirâati'l-Kur'âniyye İnda's-Suyûfî ve Ulemâi'l-Luğa el-Kudamî Dirâse Savtiyye Fenolojiyye*<sup>241</sup> ve yine aynı zâtın *Eseru't-Tahvîlâti'l-Uslûbiyye fi Tağyîri'l-Î'râbi fi'l-Âyâti'l-Kur'âniyye ve's-Şevâhid eş-Şi'riyye*;<sup>242</sup> Malezyadaki el-Câmiatu'l-İslâmiyye'de görev yapan Ebû Saîd Abdulmecîd'in *Kadiyyetu'l-İştigâl Beyne'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-Luğa (The Problem of Ishtigal (i.e. syntactic occupattion) Between The Holy Qur'an and The Language)*<sup>243</sup> adlı makaleleri yayımlanmıştır.

#### 4-Câmiatu Âlî'l-Beyt Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Fıkhiyye ve'l-Kânûniyye'de Görev Yapan Öğretim Üyeleri Tarafından Yazılan ve Yayınlanan Tefsir ile İlgili Makaleler

Fakültede Usûlu'd-Dîn bölümü başkanı olarak görev yaparken Eylül 2002 tarihinde dekan olan Doç. Dr. Ziyâd ed-Dağamîn'in yayımlanmış pek çok makalesi bulunmaktadır. Daha ziyade Ürdün'ün dışındaki memleketlerde yayımlanan dergilerde çıkan makalelerinden bazıları şunlardır: *Nazariyyetu'l-Îmâm Ebû Hâmid el-Gazâlî fi't-Taâmul ma'a'l-Kur'ân Kirâeten ve Fehmen ve Tefsîran*;<sup>244</sup> *Tefsîru'l-Kur'ân İşkâliyyetu'l-Mefhûmî ve'l-Menhec*.<sup>245</sup> Said Nursî ile ilgili bir kitabı yayımlanan ed-Dağamîn'in *İslâmiyyetu'l-Ma'rife fi Dav'i İcâzi'l-Kur'ân Kemâ Yusavviruhâ en-Nursî*<sup>246</sup> ile *el-Kur'ân fi Muvâceheti'l-Hadâreti'l-Ğarbiyye Beyne Muhammed Abdüh ve'n-Nursî*<sup>247</sup> adındaki makaleleri de Nursî ile ilgilidir. *el-Bu'du'l-Vakiyyu fi'l-Ameli't-Tefsîri Dirâse Tahlîliyye fi Tefsîri'l-Kurtubî*;<sup>248</sup> *el-Kur'ân Beyne Âfâki'l-Kirâeti ve't-Tilâveh*;<sup>249</sup> *Mevkifu'l-Vahyi Mine't-Taâmul Maa't-Turâsi'd-Dînî el-Yahûdî*;<sup>250</sup> *Tarşîdu'r-Rasûl Sallallâhu Aleyhi ve Sellem Mesîrete's-*

<sup>238</sup> *Dirâsât, el-Ulûm el-İnsâniyye*, aded 3, cild 16, 1989, 157-166.

<sup>239</sup> *Buhâs*, aded 5, cild 14, 1999, 205-229.

<sup>240</sup> *Buhâs*, aded 3, cild 14, 1999, 11-32.

<sup>241</sup> *Buhâs ve'd-Dirâsât*, aded 6, cild 8, 1993, 155-181.

<sup>242</sup> *Ebhâs, Silsiletu'l-Âdâb ve'l-Luğaviyyât*, aded 1, cild 11, 1993, 9-42.

<sup>243</sup> *Ebhâs, Silsiletu'l-Âdâb ve'l-Luğaviyyât*, aded 1, cild 19, 2001, 9-53.

<sup>244</sup> *Mecelletu'l-Muslim el-Muâsir*, Mısır, 1996, aded 80, 99-134.

<sup>245</sup> *Mecelletu'l-Muslim el-Muâsir*, Mısır 1996, aded 81, 13-45.

<sup>246</sup> *Mecelletu'l-Muslim el-Muâsir*, Mısır 1997, aded 83, 49-83.

<sup>247</sup> *Mecelletu'y-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmiatu'l-Kuveyt* 1997, aded 33, 17-54.

<sup>248</sup> *Mecelletu'l-Tecâid, el-Câmiatu'l-İslâmiyye el-Âlemiyye/Malizya*, 1998, aded 4, 49-76.

<sup>249</sup> *Mecelletu'y-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmiatu'l-Kuveyt* 1999, aded 37, 15-61.

<sup>250</sup> *Mecelletu'y-Şeria ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, Câmiatu'l-Kuveyt* 1999, aded 39, 81-128.

*Sahâbeti fî Fehmi`l-Kur`âni ve`l-Ameli bih;*<sup>251</sup> *Mezâhiru Tekrîmi`l-İnsân fî`l-Beyâni`l-Kur`âni Kurâe fî Fikri`n-Nursî (Honoring of Man by God According to The Understanding of Al-Nursi)*<sup>252</sup> de ed-Dağamîn'in yayımlanmış makaleleri arasındadır. ed-Dağamîn'in şu makaleleri de yayımlanmak üzere kabul edilmişlerdir: *Makâsîdu`l-Kur`ân fî Fikri`n-Nursî;*<sup>253</sup> *Melâmihu`t-Tecdîd fî Fikri`l-Afgânî fî`l-Taâmul Ma`a`l-Kur`âni`l-Kerîm ve Eseruhu fî Menheci`t-Tefsîr fî`l-Asri`l-Hadis;*<sup>254</sup> *Menhecu`t-Taâmul Ma`a`l-Kur`ân fî fikri`ş-Şeyh Muhammed Reşid Rıza Kurâe Tahlîliyye fî Tefsîri`l-Menâr;*<sup>255</sup> *el-Emnu`l-İktisâdi fî`l-Kur`ân.*<sup>256</sup>

Ziyad ed-Dağamîn aynı zamanda ulusal ve uluslararası bazı ilmî konferans ve sempozyumlara da tebliğ sunarak katılmıştır. el-Ma`hadu`l-Âlemî li`l-Fikri`l-İslâmî, Cem`iyyetu`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye ve el-Urduniyye, el-Yermûk ve Mûte üniversiteleri tarafından 1994 yılında ortaklaşa düzenlenen *Ulûmu`ş-Şerîa fî`l-Câmiât el-Vâki` ve`l-Tumûh* adındaki ilmî sempozyuma, *Nahve Menheciyye Mundabita fî Tefsîri`l-Kur`âni`l-Kerîm* adında bir tebliğ sunmuştur.<sup>257</sup> İstanbul'daki İlim ve Kültür Vakfî'nin 1995 yılında düzenlediği *el-Mu`temer el-Âlemî es-Sâlis el-Mun'akad Havle Fikri Bedîzzamân en-Nursî* adındaki sempozyuma da *Menhecu Bedîzzamân en-Nursî fî Beyâni İcâzi`l-Kur`ân* adında bir tebliğ ile katılmıştır. ed-Dağamîn'in bu tebliği, diğer bildirilerle birlikte Türkçe, Arapça ve İngilizce olarak basılmıştır.<sup>258</sup> Malezya'daki el-Câmiatu`l-İslâmiyye el-Âlemiyye'nin 1996 yılında düzenlediği *el-İngiliziyeye ve`l-İslâm* adlı sempozyum ile yine aynı üniversitenin el-Ma`hadu`l-Âlemî li`l-Fikri`l-İslâmî ile birlikte Kualalumpur'da 1997 yılında düzenlediği *el-İlâcu`n-Nefsî min Manzûri`l-İslâmî* adındaki sempozyumlara da katılan ed-Dağamîn, bu son sempozyuma *Eseru`l-Vahy fî`l-İlâci`n-Nefsî* adında bir tebliğ sunmuştur. ed-Dağamîn ayrıca, İstanbul İlim ve Kültür Vakfî'nin 1998 yılında İstanbul'da düzenlediği *el-Mu`temer el-Âlemî er-Râbi` li Bedîzzamân en-Nursî* adındaki sempozyuma *Makâsîdu`l-Kur`ân fî Fikri`n-Nursî* adındaki tebliği ile; el-Ma`hadu`l-Âlemî li`l-Fikri`l-İslâmî ve el-

<sup>251</sup> *Mecelle Havliyye eş-Şerîa ve`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye*, Câmiatu Katar, aded 17, 171-213.

<sup>252</sup> *Dirâsât, Ulûmi`ş-Şerîa*, aded 1, cild 29, 2002, 22-41.

<sup>253</sup> *Mecelle Havliyye eş-Şerîa ve`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye*, Câmiatu Katar, 2002, aded 20.

<sup>254</sup> *Mecelletu`ş-Şerîa ve`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye*, Câmiatu`l-Kuveyt tarafından yayınlanacaktır.

<sup>255</sup> *Mecelletu`ş-Şerîa ve`d-Dirâsâti`l-İslâmiyye*, Câmiatu`l-Kuveyt tarafından yayınlanacaktır.

<sup>256</sup> *Dirâsât, Ulûmi`ş-Şerîa* da yayınlanacaktır.

<sup>257</sup> Bk. *Buhûsu Mu`temeri Ulûmi`ş-Şerîa fî`l-Câmiât: el-Vâki` ve`l-Tumûh*, Ammân 1994, 1/401-438.

<sup>258</sup> Arapçası için bk. *Buhûsu`l-Mu`temer el-Âlemî es-Sâlis li Bedîzzamân en-Nursî*, Nesil Yay. İstanbul 1996, 265-292. Türkçesi için bk. *Buhûsu`l-Mu`temer el-Âlemî es-Sâlis li Bedîzzamân en-Nursî*, İstanbul 1996, 283-315. İngilizcesi için bk. *Buhûsu`l-Mu`temer el-Âlemî es-Sâlis li Bedîzzamân en-Nursî*, Sözler Neşriyat, İstanbul 1997, 299-337.

Munazzamatu'l-İslâmiyyetu li't-Terbiyeti ve'l-Ulûm ve's-Sakâfe'nin 1999 yılında Cemâluddin el-Afgânî ve düşünceleri ile ilgili olarak düzenlediği sempozyuma da *Menhecu'l-Afgânî fi't-Tefsîr* adındaki tebliği ile iştirak etmiştir.<sup>259</sup>

Üniversitenin en yaşlı öğretim üyelerinden biri olan Irak asıllı Hasîb es-Samarrâî'nin Irak, Libya, Fas ve Cezair'de görev yaparken yayınlanmış pek çok makalesi vardır. Âlu'l-Beyt Üniversitesinde bir süre görev yaptıktan sonra ayrılan ve Lübnanlı olan Abdullah Abdurrahman el-Hatîb'in *el-İmâm en-Nursî ve Vucûhu'l-İcâzi'l-Kur'ânî İndehu*<sup>260</sup> adında Said Nursî'yi işleyen bir makalesi; Sâmî Atâ Hasan'ın *en-Nesh fi'l-Kur'âni Beyne'l-Mueyyidîne ve'l-Muâridîn*,<sup>261</sup> ile *el-Kissatu'l-Kur'âniyye Hasâisuhâ ve Ehdâfuhâ ve Davatu't-Tekrâri Fihâ*<sup>262</sup> adında iki makalesi; Ahmed en-Neyfer'in *et-Tefâsîru'l-Kur'âniyyu Kirâe fi'l-Menhec*;<sup>263</sup> Birleşik Arap Emirlikleri Zâyid Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap Dili Bölümünde görev yapan Hânî Tevfik Nasrullâh'ın, *en-Nucûm – Nizâmu's-Şevâhid en-Nahviyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm (I) el-Muarrabât bi'l-Alâmâtî'l-Fer'iyye*;<sup>264</sup> Hâmid en-Nuaymî'nin *el-Luğa ve'l-Felek fi Zilli Maânî'l-Kur'âni'l-Kerîm*;<sup>265</sup> adlı makaleleri ile yine Lübnanlı olan Ridvân es-Seyyid'in *ed-Dirâsâtu'l-Kur'âniyye*<sup>266</sup> ve *el-Vahy ve'l-Kur'ân ve'n-Nubuvve Kirâetun fi Kütâbi Hisâm Cai*<sup>267</sup> adında iki makalesi yayınlanmış bulunmaktadır.

Âlu'l-Beyt Üniversitesi Kulliyetu'd-Dirâsâtî'l-Fıkhiyye ve'l-Kânûniyye'de okutman olarak görev yapan Muhammed Hâlid Mansûr'un da şu makalesi yayınlanmıştır: *Hukmu İhticâci bi'l-Kirâati's-Şâzze İnde'l-Usûliyyîn (Validity of Odd Reading Among The Fundamentalists)*.<sup>268</sup> Kısa bir süre öncesine kadar aynı üniversitenin Kulliyetu'd-Dirâsâtî'l-Fıkhiyye ve'l-Kânûniyye adındaki fakültesinin dekanlığını yapan ve Eylül 2002'de bu görevinden ayrılan Kahtân ed-Dûrî'nin de *ed-Damîru Ene fi'l-Kur'âni'l-Kerîm* adında bir makalesi yayınlanmıştır.<sup>269</sup>

<sup>259</sup> Bk. Cemâluddin el-Afgânî Atâduhu'l-Fikrî ve Menhecuhu'l-İslâhî adlı eserde neşredilmiştir.

<sup>260</sup> *el-Menâre, eş-Şeria ve'l-Kânûn*, aded 2, cild 5, Şevval 1420/Kânûnussani 2000, 281-362.

<sup>261</sup> *el-Menâre, eş-Şeria ve'l-Kânûn*, aded 2, cild 5, Şevval 1420/Kânûnussani 2000, 363-400.

<sup>262</sup> *el-Menâre, eş-Şeria ve'l-Kânûn*, aded 2, cild 5, Şevval 1420/Kânûnussani 2000, 563-590.

<sup>263</sup> *el-Menâre*, aded 3, cild 4, 69-

<sup>264</sup> *el-Menâre*, aded 2, cild 7, 2001, 237-280.

<sup>265</sup> *el-Beyân, Mecelle Fasliyye Sakâfiyye Hadâriyye, Câmîatu Âli'l-Beyt*, aded 3, cild 1, 1418/1998, 51-68.

<sup>266</sup> *el-Beyân*, el-adedu'r-rabi', el-cild 1, 97-

<sup>267</sup> *el-Beyân*, aded 1, cild 3 Kış 1421/2000-2001, 65-80.

<sup>268</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şeria*, aded 2, cild 26, Şaban 1420/Teşrinussani 1999, 370-383.

<sup>269</sup> *el-Beyân*, aded 4, cild 1, Sonbahar 1419/1998, 7-24.

Câmiatu'l-Balkâ et-Tatbîkiyye Kulliyetu'd-Da`va ve Usûli'd-Dîn'de öğretim üyeliği yapan Dr. Salâh el-Hâlidî, çalışmalarını daha ziyade kitap halinde neşretmektedir. Bununla beraber, el-Hâlidî'nin Evkâf Bakanlığının yayın organı olan Hedyu'l-İslâm adlı dergide *Nemûzec mine'l-Vâvi'l-İsti`nâfiyye fi'l-Kur`ân* adında bir makalesi yayınlanmıştır.<sup>270</sup>

### 5-Özel Zerkâ Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada Görev Yapan Öğretim Üyelerinin Tefsir ile İlgili Yayınlanmış Makaleleri

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bir süre Ürdün Üniversitesinde çalıştıktan sonra 1997 yılında yardımcı doçent olarak Özel Zerkâ Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîada göreve başlayan Ahmed Muhammed Muflih el-Kudât'ın *el-Kâidetu'n-Nahviyye ve Medâ Salâhihâ li'l-Hukmi ale'l-Kurâati'l-Kur`âniyye* adında bir makalesi yayınlanmıştır.<sup>271</sup> *İlmu't-Tevvîd ve Eseruhu fi Takvîmi'l-Lisân ve Tashîhi'n-Nutk (The Impact of The Science of Recitation on Correcting The Pronunciation)* el-Kudât'ın yayımlanan başka bir makalesidir.<sup>272</sup> el-Kudât'ın yayımlanan diğer bazı makaleleri şunlardır: *es-Şi`ru fi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerif ve fi Dav'i'l-Âyâti'l-Kur`âniyye; Nazariyyetu't-Tekrâr fi'l-Kur`âni'l-Kerîm İnde Bedüzzamân en-Nursî; Mekânetu'l-Kuds fi'l-İslâmi min Hilâli'l-Kur`âni ve's-Sunneh.*

Aynı fakültenin öğretim üyelerinden olan Cemâl Ebû Hassân da, *Kurâatun Nakdiyyetun li Kitâbi'l-Kesf an Manâhici'l-Edille l'İbn Rüşd* adında bir ilmi çalışmayı, Âlu'l-Beyt Üniversitesinde Nedvetu'l-Atâi'l-Fikrî l'İbn Rüşd adında düzenlenen sempozyuma sunmuştur. *Muvâzene Beyne Kitâbi Bedâiu'l-Fevâid l'İbni'l-Kayyim ve Netâicu'l-Fikr fi'n-Nahy li's-Suheyli* adındaki çalışma da Ebû Hassân'ın yayımlanan bir makalesidir.<sup>273</sup>

Özel İrbid Üniversitesi Kulliyetu's-Şerîa ve'l-Kânûn'da görev yapan Dr. Ahmed Süleyman el-Avd Beşâyira'nın da *el-Cevâhibu't-Târîhiyye ve'l-Fikriyye ve'n-Nefsiyye li Ğazveti Bedr Kemâ Yusavviruhâ el-Kur`ânu'l-Kerîm* adındaki makalesi yayınlanmıştır.<sup>274</sup> *el-Eb`âdu's-Siyâsiyye ve'l-Askeriyye ve'l-İktisâdiyye li Ğazveti Bedr fi Dav'i'l-Kur`âni'l-Kerîm* adındaki makalesi de

<sup>270</sup> Bk. yıl 1988, 9-12.

<sup>271</sup> *el-Menâre, el-Ulûmu'l-İslâmiyye ve's-Şerîa*, aded 2, cild 7, Receb 1422/Eylül 2001, 173-202. (Ahmed Hâlid Şukrî ile birlikte).

<sup>272</sup> *Mecelletu'z-Zerkâ li'l-Buhûs ve'd-Dirâse*, Mecelle İlmiyye Muhakkeme, İmâdetu'l-Bahsi'l-İlmî fi Câmiati'z-Zerkâ el-Ehliyye, aded 1, cild 2, ez-Zerkâ el-Ürdun, 1421/2000, 37-58.

<sup>273</sup> *Dirâsât, Ulûmu's-Şerîa*, aded 2, cild 24, 1997.

<sup>274</sup> Bk. *Mecelletu İrbid li'l-Buhûs ve'd-Dirâsât (Irbid Journal for Research and Studies)*, aded 2, cild 4, 2002, 91-142.

yayına kabul edilmiştir.<sup>275</sup> Beşâyire'nin yazdığı şu makaleleri ise henüz yayınlanmamıştır: *Ğazvetu Uhud Dirâse Tahlîliyye fi Dav`i`l-Kur`ânî`l-Kerîm; Ğazvetu`l-Ahzâb Dirâse Tahlîliyye fi Dav`i`l-Kur`ânî`l-Kerîm; el-Harbu`d-Diplomâsiyyetu fi Ğazveti`l-Hudeybiyye ve Sulhîhâ fi Dav`i`l-Kur`ânî`l-Kerîm; Nukatu`l-İttifâk ve`l-İftirâk Beyne`l-Edyâni`s-Semâviyye es-Selâs fi Dav`i`l-Kur`ânî`l-Kerîm*. Aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesinde yardımcı doçent olarak görev yapan Dr. Eymen el-Ahmed'in de *el-Kur`ân ve`ş-Şi`r* adında bir makalesi yayımlanmıştır.<sup>276</sup>

Özel Cereş Üniversitesi Kulliyetu`ş-Şerîada görev yapan Fehmî Saîd Şûmân, *et-Televvusu`l-Fikrî ve Eseruhu fi Televvusi`l-Bî`iyye; et-Tezyîl el-Kur`ânî Bi Ğayri`l-Esmâi ve`s-Sıfâti fi`l-Kur`ânî`l-Kerîm ve Eseruhu fi Binâi`ş-Şahsiyyeti`l-Muslime* ve *es-Suâl el-Kur`ânî ve Eseruhu fi Binâi`ş-Şahsiyyeti`l-Muslime* adlı makaleleri yayımlanmak için beklemektedir.

İlâhiyât alanında eğitim veren Fakültelerde görev yapmamakla birlikte Tefsir ve Ulûmu`l-Kur`ân ile ilgili makale yayımlayan Ürdünlü alimler de vardır ki, tespit edebildiklerimizi şöylece sıralayabiliriz: *Kitâbu Luġati`l-Kur`ân li Abdillâh b. Abbâs Radiyallâhu Anh el-Muteveffâ Sene 68h./687m.*, Mahtût ve Matbû nüshalardan tahlil yapan: Muhammed Hayr el-Bukâî,<sup>277</sup> *Binâu`ş-Şahsiyye fi`l-Kıssati`l-Kur`âniyye*, Prof. Dr. Mustafa Ulyân,<sup>278</sup> *eş-Şâir ve Tecribetuhu fi Zilâli Sûreti`ş-Şuarâ*, Prof. Dr. Mustafa Ulyân,<sup>279</sup> *el-Hecâ` fi Zilâli Sûreti`ş-Şuarâ*, Prof. Dr. Mustafa Ulyân,<sup>280</sup> *el-Vücûh ve`n-Nazâir ve Tercemetu Maâni`l-Kur`ân*, Dr. Ahmet Matlûb,<sup>281</sup> *Zâhiretu`l-Tafdîl Beyne`l-Kur`ânî`l-Kerîm ve`l-Luġa*, Ebû Saîd Muhammed Abdulmecîd.<sup>282</sup>

Buraya kadar serdedilen bilgilerden, makalemizin başında da işaret ettiğimiz gibi, Ürdün'de Kur'an ilimleri ve Tefsir alanında azımsanmayacak derecede çok çalışmanın yapıldığı anlaşılmaktadır. Başta kendi ülkemiz olmak üzere diğer İslam ülkelerinde de bu alanda ciddi çalışmalar yapıldığı muhakkaktır. Nitekim ülkemizde yapılmış çalışmaların Türkçe olarak neşredildiği bazı eserlerin varlığından haberdarız. Türkiye İlahiyat Fakülteleri

<sup>275</sup> *Mecelletu İrbid li`l-Buhûs*, makaleyi yayımlamaya karar vermiştir.

<sup>276</sup> *İrbid li`l-Buhûs ve`d-Dirâsât* aded 2, cild 4, 2002, 179-208.

<sup>277</sup> *Mecelletu Mecmai`l-Luġa el-Arabiyye el-Urdunî*, aded 46, yıl 16, 1414/1994, 131-146.

<sup>278</sup> *Mecelletu Mecmai`l-Luġati`l-Arabiyye el-Urdunî*, 1995. Doktorasını en-nakd el-cedebî alanında Câmîatu`l-Ezher`de 1978 yılında yapan müellif, hâlen el-Câmîatu`l-Hâşimiyye`de görev yapmaktadır.

<sup>279</sup> Makale, Malezya`da çıkan *Mecelle İslâmiyye el-Ma`rife`* de 1998 yılında yayımlanmıştır.

<sup>280</sup> *Ebhâsu Mu`temeri`l-Edebi`l-İslâmî: el-Vâkî` ve`l-Tumûh*, Câmîatu`z-Zerkâ el-Ehliyye`de çıkmıştır.

<sup>281</sup> *Mecelletu Mecmai`l-Luġa el-Arabiyye el-Urdunî*, aded 58, yıl 24, 1420/2000, 11-50.

<sup>282</sup> *Mecelletu`l-Belkâ, el-Ulûm el-İnsâniyye ve`l-İctimâiyye*, aded 1, cild 9, 2002, 223-260.

Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Elemanları Bibliyografyası (Özgeçmişleri ve Bilimsel Çalışmaları);<sup>283</sup> Türkiye Kur'an Makaleleri Bibliyografyası<sup>284</sup> ve Kur'an İlimleri Sahasında Neşredilen Eserler (1923-1992) ve Yapılan Tezler<sup>285</sup> adlı eserleri bu meyanda zikredebiliriz. Ancak, üniversitelerimizde görev yapan öğretim üyelerinin çalışmalarını, yurt dışında tanıtan herhangi bir esere ne yazık ki rastlamadık.<sup>286</sup> Ayrıca diğer İslam ülkeleri ile Batı âleminde yapılmış çalışmaların derli toplu tanıtıldığı bir çalışmayı da görmedik. Oysa, alimlerin birbirlerini ve yaptıkları çalışmaları bilip tanımaları açısından bunun büyük bir zaruret olduğu kanaatindeyiz. Esasen biz de bu maksatla bu çalışmayı yaptık. En yakın zamanda, âlimlerimizin Kur'an ilimleri konusunda yaptıkları çalışmaları yurt dışında; diğer ülkelerde yapılmış çalışmaları da ülkemizde tanıtacak eserlerin meydana getirilmesi en büyük temennimizdir. Böylece Allah'ın kelamına hizmet konusunda ne kadar çok emeğin ortaya konulduğu müşahede edilebilecek; bilassa işlenmemiş veya az ele alınmış konularda yeni çalışmalar yapılarak, ilâhî kelamın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmış olacaktır. O kelam ki; *"şayet yeryüzündeki ağaçların tümü kalem; denizlerin tümü de mürekkep olsa; üstelik bunlara yedi deniz daha ilave edilse, yine de tükenmeyecektir."*<sup>287</sup>

<sup>283</sup> Hazırlayanlar: Yakup Çiçek – Bünyamin Açıkalın, İstanbul 2000.

<sup>284</sup> Hazırlayanlar: Murat Sülün – Ömer Çalık, İstanbul 1999.

<sup>285</sup> Hazırlayan: Süleyman Mollaibrahimoğlu, İstanbul 1993.

<sup>286</sup> Âlu'l-Beyt Üniversitesi Kulliyetu'd-Dirâsâti'l-Fıkhiyye ve'l-Kanûniyye'de yüksek lisans yapan Selman Akkaya adında bir Türk öğrenci, Ziyâd ed-Dağamîn'in (ve ayrıca Türkiye'den Suat Yıldırım'ın) danışmanlığı altında Cuhûdu Ulemâi't-Tefsîr fi Turkiyâ fi'l-Fetra min 1923-2000 adında bir tez almıştı. Ne yazık ki Selman Akkaya 2002 yılında Kazakistan'da geçirdiği bir trafik kazası sonucu vefat etmiştir. Dolayısıyla çalışma yapılamamıştır.

<sup>287</sup> Bak. Lokman, 31/27.